

CF

02240

SANHERIB

KONING VAN ASSYRIË

(705—681 v. C.)

REDE

GEHOUDEN BIJ DE OVERDRACHT VAN HET RECTORAAT DER
VRIJE UNIVERSITEIT, DEN 20STEN OCTOBER 1915,

DOOR

Dr. C. VAN GELDEREN.

pf K1

SANHERIB

SANHERIB

KONING VAN ASSYRIË

(705—681 v. C.)

R E D E

GEHOUDEN BIJ DE OVERDRACHT VAN HET RECTORAAT DER
VRIJE UNIVERSITEIT, DEN 20STEN OCTOBER 1915,

DOOR

Dr. C. VAN GELDEREN.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ

VOORHEEN

E. J. BRILL

LEIDEN 1915.

HOOGGEACHTE VERGADERING,
ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS,

Bijna 15 maanden zijn vervlogen, sedert het wapengekletter den vrede kwam verstoren, waarin West-Europa zich meer dan 43 jaren had verheugd. De moderne oorlog, jaren lang een schim, die huivering aanjoeg, doch waarvan niemand wist, wat hij worden zou, — hij is overgegaan in tastbare realiteit. Eene werkelijkheid, zoo eenvormig van lijn, dat de gedachte eraan velen onzer meer vermoeit dan afschrikt. Nu ligt dit wel ten deele aan het ongedachte verloop, dat de tegenwoordige krijg heeft genomen. De positie-oorlog op het West-Europeesche terrein *is* waarlijk monotoon. Maar de indruk ervan wordt toch ontegenzeggelijk verhoogd door het feit, dat deze eentonige krijg juist de *tegenwoordige* is. De geschiedenis van vroeger eeuwen kent ook langdurige belegeringen en tijden van langgerekten status quo. Maar dat deert ons veel minder, omdat het getal van die maanden en jaren veelal geworden is tot een dood cijfer, eene figuur in het jaartallenboek, een stuk pasmunt op het examen. En toch, het was ook in dien tijd zoo ontzettend reëel. Mag ik u uitnoodigen met mij terug te gaan in den geest, 26 eeuwen, en dan nog 40 jaren. Wilt ge mij vergezellen naar een landschap, dat zijn eigenaardig cachet ontleent aan de vele schoone vlakke dalen, die overal tusschen de bergen rondgestrooid liggen? Het is het landschap van Midden-Kanaän,

het is de erve van Jozef. Ziet ge daar, aan uwe voeten, dat ketelvormige dal, uitmuntende door vruchtbaarheid. Ziet ge dien bergkruin, die midden uit de vallei oprijst? ¹⁾ Kent ge de stad, die den bergtop kroont? Het is de residentie van Israëls laatsten koning, van den vorst, die denzelfden naam draagt als zijn teergevoelige tijdgenoot, Hosea de profeet. Het is Samaria, door een ander profeet, jonger van jaren, door Jesaja, betiteld als de trotsche kroon op het hoofd der zeer vette vallei ²⁾. En ziet ge die legerscharen, die daar aanrukken over Samaria's bergen en straks afdalen in de vallei? Het zijn de troepen van Salmanassar, die twee, drie jaar geleden den troon van zijn vader ³⁾ Tiglath-Pileser heeft beklommen, den troon van het Assyrische wereldrijk. Thans is het een en al beweging. Ons oog wordt geboeid door het schitterend schouwspel der aldoor aanrukkende heirscharen. Maar ook hier zal het monotoon worden. Want Samaria's belegering zal aanhouden, 3 jaren lang ⁴⁾. En als men daar ginds in het Zuiden, te Jeruzalem, de oorlogsberichten verneemt, zal men menigmaal den indruk hebben, dat er niets gebeurt. En men zal moeite hebben om meê te leven en meê te lijden met hen, die binnen Samaria's muren dag op dag dat eentonige aan den lijve gevoelen.

Salmanassar, de leenheer van koning Hosea, stond nage-noeg in het midden van zijn korten regeeringstijd, toen het beleg der hoofdstad van zijn ontrouwen vasal een aan-vang nam. Vijf jaren slechts heeft hij over Assyrië den scepter gezwaaid. En als straks het doel der belegering wordt bereikt, is ook het einde van zijn leven daar. In het jaar 722 voor onze jaartelling ⁵⁾, in de laatste Decem-berdagen ⁶⁾, is hij gestorven.

We kunnen niet met zekerheid zeggen, welk feit het

eerst plaats heeft gehad, de val van Samaria of de dood van Salmanassar ⁷⁾. Mogelijk is de stad nog ingenomen bij des konings leven, maar kwam het bericht pas in Assyrië, nadat hij was gestorven. Hoe dit zij, de nieuwe koning, Sargon, heeft het feit in zijn eigen annalen geboekt en heeft er de vruchten van geplukt. „Ik plunderde (zoo zegt hij) Samaria en het gansche land Omri” ⁸⁾. „27290 menschen, die daar woonden, heb ik in ballingschap weggevoerd” ⁹⁾.

„Het land Omri”, — zoo werd Israëls gebied nog altoos door de Assyriërs genoemd. „Het land Omri”, — zoo heette het, naar den koning, die 160 jaar tevoren den berg van Semer kocht en Samaria tot zijne residentie maakte ¹⁰⁾. Komt, laat ons hen volgen op den langen weg, die ballingen uit het land Omri. Noordwaarts gaat het, altoos maar Noordwaarts. Eerst langs Galilea, reeds elf jaar tevoren door Tiglath-Pileser aan Israël ontruikt ¹¹⁾. Dan langs den Libanon, wiens wouden zoo menigmaal de bouwstof leverden voor Israëls paleizen. Straks door het dal van den Orontes. En dan meer Oostwaarts, in de richting naar den Eufraat, naar „de groote rivier” ¹²⁾, waar ze „de wateren van Assur” zullen drinken ¹³⁾. Nu zijn ze niet ver meer van de woonplaatsen, die de machtige Sargon hun heeft toegewezen ¹⁴⁾. Een deel vindt zijn verblijf in Halah, niet ver, naar men meent, van het aloude Haran ¹⁵⁾, waar eenmaal de patriarch Abram aan het sterfbed van zijn vader stond ¹⁶⁾. Anderen moeten een weinig verder, naar den Habor, die het land Gozan doorstroomt, om straks met den Eufraat saam te vloeien. Doch er zijn er ook, die hier nog een langen weg vóór zich hebben. Ze blijven niet in Mesopotamië, gelijk de anderen. Neen, ze moeten den Tigris over, de rivier van het *eigenlijke*

Assyrië, die daar stroomt langs de drie hoofdsteden, Nineve, Kalach, Assur. En dan moeten ze het gebergte in, naar de steden, welke Tiglath-Pileser ontnomen heeft aan de „machtige Meden” ¹⁷⁾. Zoo werkt Sargon voort aan het werk van zijn geweldigen voorganger.

Bij Sargons dood, in het jaar 705 v. C., staat Assyrië op het toppunt zijner macht. Het oefent onbetwiste heerschappij, van de Middellandsche Zee tot de landen Oostelijk van den Tigris, van de Arabische steppen tot het Taurusgebergte. En bovenal, Babylonië is in het onbestreden bezit van den Assyrischen heerscher ¹⁸⁾. Nooit, zoomin vroeger als later, is aan een Assyrisch koning bij zijne troonsbestijging eene zoodanige machtsvolheid in den schoot geworpen, als aan den zoon en opvolger van Sargon, die in het genoemde jaar 705, omstreeks de eerste dagen van Augustus ¹⁹⁾, den troon zijns vaders ²⁰⁾ beklom. Het is de man, dien verreweg de meesten uwer het best kennen van alle Assyrische koningen, — Sanherib.

Wat heeft Sanherib gemaakt van de rijke erfenis, die hem ten deel viel? Men heeft hem terecht genoemd „den man van de groote ontwerpen en de ontoereikende middelen” ²¹⁾. Met alle kracht heeft hij ernaar gestreefd, de macht van Assyrië te bevestigen en uit te breiden. Aan grootschheid van conceptie heeft het hem daarbij niet ontbroken. Zijne zucht naar wereldheerschappij was onbeperkt. Maar van hoe schitterende successen zijne inscripties ook gewagen, — het is toch feitelijk bij de *zucht* naar wereldheerschappij gebleven. Bloed heeft hij doen vloeien bij stroomen. Voor geene onderneming, hoe avontuurlijk ook, is hij teruggedeinsd. Maar toch beteekent zijne regering voor Assyrië het begin van den ondergang. Ja, men

geeft hem het getuigenis, dat de ontbinding der Assyrische macht door hem grondiger is voorbereid dan door de machtigste vijanden ²²).

Groote ontwerpen en ontoereikende middelen, — daarvan levert ook de tegenwoordige strijd om de wereldmacht het eene voorbeeld na het andere. En ik meen, dat het in overeenstemming is met de omstandigheden, waaronder we leven, wanneer ik thans eene poging ga doen om **Sanherib** voor u te teekenen als *een beeld van onbetengelde zucht naar wereldheerschappij* ²³).

Wanneer men zegt, dat de geschiedenis van Assyrië met bloed is geschreven, dan kan de waarheid van deze uitspraak wel niet worden betwist. Maar toch is de voorstelling eenzijdig. Niet minder dan door hun strijdzucht onderscheiden zich de Assyrische heerschers door hun bouwlust. Het behoort in het algemeen tot den stijl hunner opschriften, dat ze eerst handelen over krijgsbedrijven en daarna over werken des vredes, voornamelijk bouwwerken. Men zou echter alweer feilgaan, wilde men hieruit afleiden, dat de krijgsbedrijven in werkelijkheid altoos aan de bouwwerken voorafgingen. De oorzaak der genoemde volgorde is eer hierin te zoeken, dat de inscripties in vele gevallen eigenlijk bouworkonden waren, die in de grondvesten werden gedeponeerd. Men liet ze daarom culmineeren in de bouwberichten, en gebruikte de krijgsverhalen als inleiding, — een inleiding overigens, die in omvang menigmaal de bouwberichten evenaarde of zelfs overtrof. Dat de hoofdnadruk niettemin op de bouwwerken valt, blijkt uit de slotformules met hare stereotype zegenspreuken en vervloeking over latere koningen, — zegen over hem,

die den bouw en het opschrift met piëteit zal behandelen, — vloek over wie het tegendeel doet. En dat de krigsbedrijven soms grootendeels van jonger datum zijn dan de bouwwerken, kan met name uit Sanheribs opschriften duidelijk worden aangetoond. We bezitten immers teksten, die gedateerd zijn in zijne vroegste jaren²⁴), en die reeds belangrijke bouwberichten bevatten, terwijl we uit jongere inscripties weten, dat hij zijne meeste oorlogen pas later heeft gevoerd. Ja sterker nog, in een der jongste teksten, om niet te zeggen in den jongste, dien we van hen bezitten²⁵), gaan juist de werken des vredes, in dit geval waterleidingen, voorop, en worden gevolgd door de krigsbedrijven, terwijl eene chronologische notitie zegt, dat het begin van de oorlogsdaden in hetzelfde jaar viel als de voltooiing der waterwerken.

Er is dan ook niets, wat ons hoeft te beletten, bij Sanherib eerst over zijne vredeswerken te spreken, daarna over zijne krigsbedrijven. En er zijn m. i. verschillende redenen, die hiervoor pleiten. In den oorlog — we merken het in onze dagen maar al te zeer — is het overheerschende motief dat van den haat. En onder de Assyrische krigsberichten zijn het niet in de laatste plaats die van Sanherib, welke van onstuimigen haat overvloeien. Maar deze man, die zoo woest was in zijn haat, kon toch ook liefhebben. En wilt ge het voorwerp zijner liefde leeren kennen, dan moet ge zijne bouwberichten opslaan. Want zijne liefde heeft hij geschonken aan zijne residentie, en als hij verhaalt, wat hij voor haar heeft gedaan, dan komt die liefde soms tot treffende uiting. Nu schijnt het mij billijk tegenover ieder mensch, dat men hem eerst tracht te verstaan in zijne liefde, en daarna in zijn haat. Mijn diepste grond voor deze meening is theologisch, in den

meest eigenlijken zin des woords. Die grond is: de scheping des menschen naar Gods beeld, naar het beeld van Hem, die de liefde is. Al zijn de menschen ook door de zonde geworden: hatelijk en elkander hatende, — ook in dien gevallen mensch blijft toch het primaire de liefde, waarvan de haat slechts de keerzijde is. Al is die liefde ook verdwaasd, verkeerd gericht, afgodisch, ze blijft niettemin een trek, hoezeer dan ook verdonkerd, van het beeld Gods. En dien trek wensch ik ook bij Sanherib op den voorgrond te stellen.

Daardoor winnen we tevens een breederen achtergrond voor de teekening van Sanherib in zijne verhouding tot het volk der bijzondere openbaring. Ik wensch hem u eerst te doen zien in zijne residentie, vervolgens op zijne krijgstochten. En dit dan weer zoo, dat we eerst letten op zijne oorlogen in het algemeen, daarna in het bijzonder op datgene, wat hij ondernomen heeft tegen Juda en Jeruzalem. Ten slotte gaan we dan na, wat ons bekend is omtrent het einde van hem en zijn werk.

I.

De residentie, waaraan Sanherib nagenoeg al zijne zorgen heeft gewijd, was Nineve. Hoe natuurlijk dit ook voor menigeen moge klinken, het is toch niet zoo vanzelfsprekend als het wel schijnt. Nineve was niet de eenige Assyrische koningsstad, en de sympathiën der opeenvolgende heerschers liepen juist op dit punt nog al uiteen. Daar was vooreerst de oude rijkshoofdstad Assur, evenals Nineve aan den Tigris gelegen, doch meer stroomafwaarts, dichter bij het Babylonische laagland. Dat Sanherib haar niet gansch en al heeft verwaarloosd, blijkt uit een aantal

korte inscripties van hem, welke daar ter plaatse zijn gevonden en melding maken van verschillende bouwwerken ²⁶). Dan was er Kalach, ook aan den Tigris, maar veel dichter onder Nineve. In de eeuw, die aan Sanheribs optreden voorafging, schijnt er tusschen Assur en Kalach een levendige naijver te hebben geheerscht ²⁷). Misschien was juist deze rivaliteit wel eene der oorzaken, waarom Sargon de voorkeur gaf aan het stichten eener nieuwe residentie. Acht uur gaans ongeveer ten Noorden van Nineve ²⁸) lag in het gebergte de stad, die door hem was gebouwd, en die zijn naam droeg: Dûr-Šarrukîn, d. i. Sargonsmuur. Nu heeft ook Sanherib wel op analoge wijze eene stad naar zichzelf genoemd. Den naam der hoofdstad van een door hem geannexeerd gebied heeft hij veranderd in Kâr-Sināhêriba, Sanheribswal ²⁹). Gelijk men ziet zijn de namen formeel zuivere parallelen: Sargonsmuur en Sanheribswal. Maar het onderscheid in beteekenis tusschen beide steden is groot. Sargonsmuur in het hart van het Assyrische land, — Sanheribswal in een afgelegen grensdistrict. Sargonsmuur de residentie, het voorwerp der bijzondere zorg van haren stichter ³⁰). Sanheribswal eene nieuw aangelegde garnizoensplaats, waarvan men in het vervolg niet meer hoort ³¹). Neen, de liefde van Sanherib lag elders. Hij had haar geschonken aan de natuurlijke hoofdstad des lands aan Nineve ³²).

Men heeft de meening uitgesproken, dat Sanherib reeds als kroonprins begonnen is te Nineve zijn paleis te bouwen ³³). Maar al laat zich dit ook niet strict bewijzen, zooveel is toch wel zeker, dat hij reeds in zijne eerste regeeringsjaren met de zorg voor deze stad vervuld was. Reeds in een tekst uit het jaar 702 v. C., drie jaar slechts na zijne troonsbestijging, wordt Nineve — ik zou bijna zeggen —

bezongen als de geliefde stad van de Assyrische krijgsgodin Ištar, de stad die de heiligdommen van alle goden en godinnen bergt, de stad die in den oertijd naar hemelsch model op aarde werd gesticht, de stad die overvloeit van menschelijke kunst en goddelijk orakel ³⁴⁾. Doch laat me trachten des konings eigen woorden in onze taal weer te geven, waar hij Nineve roemt als

de trotsche metropool,
de stad door Ištar bemind,
die in zich de heiligdommen der goden
en der godinnen voltallig bevat;
de duurzame stichting ³⁵⁾,
de eeuwige grondvest,
wier plan van oudsher aan het stargewelf
geteekend was ³⁶⁾, zoodat haar samenvoegsel straalde;
de kunstvolle plaats,
de woning des god'lijken raads,
waarbinnen 't overvloeit van ieder kunstig werk,
van alle god'lijke beslissing.

Maar dit loflied op Nineve, dat we acht jaar later in een veel uitgebreider inscriptie ³⁷⁾ terugvinden, wordt beide malen ras gevolgd door een verwijt aan de vroegere Assyrische koningen. Mag men Sanherib gelooven, dan hebben zij de belangen van Nineve schromelijk verwaarloosd ³⁸⁾.

De woning der stad te verruimen,
den muur te bouwen en straten te richten
't kanaal te graven en boomen te planten, —
niet één, wiens zin erop gericht was,
wiens binnenste ervan overvloeide.

En gelijk die vroegere koningen de *stad* verwaarloosden,

zoo hebben ze ook het *paleis* te Nineve aan zijn lot overgelaten ³⁹).

't Paleis, dat zich daarin bevond,
't verblijf der heerschappij,
welks woning te klein was geworden,
welks bewerking kunsteloos was, —
geen hunner, die zijn verstand erop zette,
niemands hart, dat eraan dacht.

Thans echter is de man opgestaan, die alles doen zal wat zij hebben verzuimd. Tegenover zijne nalatige voorgangers poneert hij zichzelf aldus ⁴⁰):

Mij, Sanherib,
koning van 't al, koning van Assur, —
mij lag het in den zin,
mij dreef 't gemoed ertoe,
dat werk te doen naar der goden bevel.

Eene volledige, deskundige beschrijving van alles, wat Sanherib voor Nineve heeft gedaan, kan hier natuurlijk niet worden gegeven. We gaan vluchtig de hoofdzaken langs, aan de hand van de opsomming, die we zooeven hoorden. Aan zijne voorgangers verweet hij in de eerste plaats, dat ze niet bedacht waren op de vergrooting der stad ⁴¹). En hoezeer hij zelf hiervoor zorg heeft gedragen, daarvan overtuigt hij ons met sprekende cijfers. Hij noteert in ellen den omtrek der stad voor en na de vergrooting. Bovendien noemt hij het verschil tusschen die beide, zoodat er omtrent de juistheid der cijfers geen twijfel kan bestaan ⁴²). Vergelijken we nu den ouden omtrek met den nieuwen, zoo zien we, dat de verhouding nagenoeg zuiver is als van 3 tot 7. Schoon de tekst hierop geen nadruk legt, wil het mij toch voorkomen niet louter toeval te

zijn. De getallen 3 en 7 spelen in Babel en Assur — evenals bij Israël — eene belangrijke rol ⁴³). En het komt mij niet onaannemelijk voor, dat Sanherib door deze getalverhouding de heiligheid wilde symboliseeren van die stad, aan welke hij zoo hooge religieuse beteekenis toekende. De kleine onzuiverheid in de verhouding is dan wellicht door terreinmoeielijkheid veroorzaakt.

Onmiddellijk hierna spreekt Sanherib over de muren en poorten, met welke hij de stad heeft voorzien ⁴⁴). Van den buitenmuur werden de fundamenteen zoo diep gegraven dat men het grondwater bereikte. In dat grondwater liet men machtige bergsteenen neer, en van zulke steenen werd heel de muur opgetrokken, hoog als de bergen. Welke vijand zou dezen muur ondergraven of beklimmen?

Buiten- en binnenmuur droegen elk een weidschen naam. Het waren echter namen, onverstaanbaar voor de meesten, die in- en uitgingen. Want ze waren niet in de Semietische landstaal uitgedrukt, maar in het Sumerisch, — toen reeds meer dan duizend jaar eene doode taal. De tekst voegt er dan ook de vertaling bij. Van den buitenmuur heet het, dat hij de wederpartijders verschrikt, en van den binnenmuur, dat zijn vreeslijke glans de vijanden neerwerpt.

Die binnenmuur is vooral merkwaardig om zijne vijftien poorten. Ook hier hebben we een heilig getal, want 15 was het symbolische getal van de vrouwe van Nineve, de krijgsgodin Ištar ⁴⁵). Deze vijftien poorten dragen Semietische namen, waaronder sommige in lengte wedijveren met den Sumerischen naam van den muur. Daar is eene poort, wier naam ongeveer beteekent: „Zegen van brood en graan is steeds binnen in haar”. Eene andere heet: „Aanbrengster van den overvloed der bergen”. Dat zijn namen, die duidelijk zinspelen op het vreedzame landbouw-

bedrijf. Maar de Assyriër is niet gewoon enkel van de vruchten van eigen arbeid te leven. Hij staat erop, dat andere volken hem dienen met het hunne. Daaraan herinneren de namen van een tweetal verdere poorten. De eene heet: „Zij, die den cijns der volken binnenbrengt”. En de andere: „De geschenken van Ismaël ⁴⁶⁾ en Tema komen hierdoor binnen”. Ook deze namen kunnen nog tot de vredelievende worden gerekend. Zoolang de natiën hun tribuut binnen Nineve brengen, zijn ze welkom. Maar wee hunner, wanneer ze aanrukken met vijandige bedoeling. Als ze door den buitenmuur nog niet zijn verschrikt, — als de glans van den binnenmuur hen nog niet heeft neergeworpen, — ziehier dan eene poort, wier naam aanduidt, dat ze alle vijanden overweldigt. Terwijl twee andere namen spreken van godheden, die des konings tegenstanders vellen en vernielen.

Zulke theophore benamingen treffen we meer aan. Ongeveer de helft van de poorten zijn naar een of anderen god genoemd. Door eene der meest zuidelijke poorten gaat men op weg naar de *stad* Assur. Is het wonder, dat ze den naam draagt van den *god* Assur? „Sterk zij de vertegenwoordiger van Assur”, — zoo heet ze. Drukt die naam niet de bede uit, dat de koning zich sterk moge betoonen, zooals het den representant van den rijksgod betaamt? Maar boven dien rijksgod staat toch, althans in theorie, Bêl, de oude Sumerische Enlil, de groote heer van heel de aardsche wereld, de genaakbare keerzijde van den ongenaakbaren hemelgod Anu. Wat de koning van hem verwacht, wordt uitgedrukt door den naam der poort: „Bêl bevestigt mijne regeering”. Bedenkt men nu daarbij, dat Sanherib zelf genoemd is naar den maangod, Sin of Nannar, zoo verstaat men 't ook, dat weer eene andere

poort aldus heet: „Nannar beschermt mijne heerscherskroon”. En naast deze theophore namen met *politieke* beteekenis, treft men er ook aan met *oeconomische* strekking. Zegen van brood en graan, de overvloed der bergen, waarvan we zooëven hoorden, ze zijn immers hiervan afhankelijk, dat Adad, de god van het weder, ter rechter tijd den gewenschten regen schenkt. Zoo is er dan ook eene poort, die heet: „Adad schenkt aan het land overvloed”. En evenmin als het hemelwater zou men de springbronnen der aarde willen missen, — de springaderen waarover Ea gebiedt, de god der onpeilbare diepte, de derde in de aloude trias: Anu, Bêl en Ea. Aan hem herinnert de poort, die aldus is genoemd: „Ea onderhoudt mijne bronnen”.

Over de straten van Nineve slechts een enkel woord. Het klinkt ons vrij modern in de ooren, wanneer we vernemen dat Sanherib reeds eene bouwverordening heeft uitgevaardigd. Democratisch was ze echter niet. Althans, wat ik ervan vond heeft alleen betrekking op het handhaven der breedte van de Koningsallée. En hare strafbedreiging is ook niet in den geest onzes tijds. Wie bij het leggen van fundamenten de rooilijn overschreed, moest boven zijn huis aan eene stang worden opgehangen ⁴⁷⁾.

Laat me thans weer mogen aanknoopen bij hetgeen zooeven is gezegd over de waarde van de springbronnen der aarde. Van hoeveel beteekenis deze zijn, wordt ons duidelijk, wanneer we letten op hetgeen Sanherib heeft gedaan voor de waterverzorging van Nineve. Daarbij heeft hij gebruik gemaakt van een riviértje, den Husur, welks wateren met sterk verval van het gebergte stroomden en

zich uitgoten in den Tigris. Deze wateren heeft Sanherib ten eerste door toevoer vermeerderd en ten tweede naar Nineve afgeleid. Uit achttien plaatsen groef hij evenveel kanalen naar den Husur, blijkbaar om het overtollige water dier plaatsen in het riviértje te doen vloeien ⁴⁸⁾. Voorts groef hij, van een lager gelegen punt af, door zeer gevarieerd terrein een kanaal, waardoor de wateren van den Husur werden heengeleid naar de vruchtboomgaarden, die hij boven en beneden Nineve had aangelegd ⁴⁹⁾. Het schijnt evenwel, dat de watervoorraad van dit Sanheribskanaal, zooals het genoemd werd ⁵⁰⁾, niet ten volle in de behoefte voorzag. Toen is de koning hoogerop in het gebergte naar bronnen gaan zoeken, totdat hij op zeker punt eene bron vond met twee „oogen”, zooals het in het Semietische spraakgebruik heet. Deze tweelingsbron heeft hij verwijd en — als ik 't wèl versta — tot één gemaakt. Met overwinning van groote terreinmoeielijkheden heeft hij toen deze wateren door een kanaal naar het veld van Nineve geleid, waar ze zich met die van den Husur vereenigden ⁵¹⁾. En ten einde eene gelijkmatige verdeling der wateren te verzekeren, verzamelde hij ze in een reservoir ⁵²⁾.

In de breedvoerige berichten over den bouw der paleizen doe ik slechts eene enkele greep. Het breedste wordt ons de stichting beschreven van het eigenlijke paleis, de koninklijke woning, door Sanherib betiteld als „paleis zonder wederga” ⁵³⁾. En daarnevens wordt menig woord gewijd aan het zoogenaamde „paleis ter zijde” ⁵⁴⁾, een gebouw, dat als tuighuis diende en tevens de koninklijke stallen herbergde. Wat daar gezegd wordt over het afbreken der oude gebouwen, het verhoogen der terrassen, het afleiden van een riviértje, dat de grondslagen ondermijnde — dat

alles gaan we stilzwijgend voorbij. Meer wordt onze aandacht geboeid door de gedurige vermelding van de stierkolossen met menschenhoofd, de godheden, die de ingangen bewaken, en wier dubbele benaming schijnt te doelen op hun offensief en defensief karakter ⁵⁵). In levendige kleuren wordt het ons geteekend, hoe ze aan de overzijde van den Tigris werden gehouwen, hoe in de wouden groote boomen werden geveld tot het bouwen van transportschepen, hoe ze in 't voorjaar bij hoogen waterstand werden overgevaren, hoe de manschappen zich moesten afbeulen, toen de schepen plotseling te diep gingen, en hoe de kolossen met macht en geweld ternauwernood aan wal werden gebracht, om daar eindelijk aan de poorten te kunnen postvatten ⁵⁶). En niet alleen schutsgoden, maar ook schutsgodinnen vinden we meermalen vermeld, — schutsgodinnen, wier volkomenheid van lichaamsvormen in keur van synoniemen wordt geroemd ⁵⁷).

Over 't geheel kan men niet ontkennen, dat aan Sanherib iets toekomt van den lof der godsdienstigheid, door Paulus aan de Atheners toegezwaaid ⁵⁸). Verkreeg hij niet soms zijn bouwmetaal door goddelijke openbaring? Verhaalt hij 't ons niet, hoe Assur en Ištar, die zijn priesterschap minnen en hem met name noemen, hem in 't verre Sirari-gebergte ⁵⁹) de verborgen standplaats hebben getoond van hooge cederstammen, die van oude dagen her waren opgeschoten en zeer dik geworden? ⁶⁰) Hebben niet diezelfde goden, toen hij het Ammamana-gebergte ⁶¹) bestee, hem de schuilplaats geopenbaard van het kostelijk albast? ⁶²) En werd niet ook nabij Nineve, in het land Baladaia, naar goddelijk bevel witte bergsteen in menigte aange troffen? ⁶³) Maar ook schijnt er in Sanheribs godsdienstigheid iets te zijn geweest van den geest der „Aufklärung”.

De plaats, waarop ik thans het oog heb, ⁶⁴) is ietwat duister. Doch mogen we de interpretatie van King ⁶⁵) volgen, dan wordt hier geteekend, hoe onder de vorige koningen, bij het maken van bronzen beelden, de werklieden zich moesten aftobben met mantische procédés, waarbij ze gebruik maakten van olie en eene schaapsvacht. Dit geschiedde, zegt Sanherib, door onscherpzinnigheid en onzaakkundigheid. En ook hier poneert de koning zichzelf tegenover zijne voorgangers ⁶⁶). Hij, Sanherib,

prins van alle vorsten,
kundig in elk handwerk,

hij heeft met die ouderwetsche methode afgedaan. In verband hiermede is het opmerkelijk, dat we in zijne opschriften zoo weinig lezen van tempelbouw ⁶⁷). En in zijne politiek tegenover Babel, die we straks hebben te bespreken, ligt inderdaad grond voor de meening, dat hij zich liet leiden door eene diepgevoelde tegenstelling met de priesterschap. In zijne dagen was Sanherib, wat men thans noemt, anti-clericaal. Dit sluit nu geenszins in, dat hij de goden van zijn land negeert. Van het tegendeel vonden we reeds genoegzame blijken. En men gaat licht te ver, wanneer men dit alles schrijft op rekening van den officiëelen stijl der historiografie. Ook in den tekst, dien we zooeven bezig waren te bespreken, beroept hij zich op goddelijke onderrichting, al is het er ook eene van gansch anderen aard dan de ouderwetsche mantiek. Het is een lumen internum, een inwendig licht, dat hem werd geschonken. Met den kunstvaardigen zin, hem verleend door de hooge Nin-igi-azag, — maar dan toch ook met zijn eigen overleg is hij plechtig te rade gegaan. Door den raad van zijn verstand en de wijsheid zijns gemoeds heeft hij het werk

tot stand gebracht ⁶⁸⁾. In leemen vormen heeft hij brons gegoten. Weliswaar, gelijk hij nogmaals uitdrukkelijk zegt, naar goddelijk bevel ⁶⁹⁾. Maar toch klinkt er door alles heen een toon, die ons herinnert aan het woord, door Israëls profeet ⁷⁰⁾ den Assyrischen koning in den mond gelegd:

Door de kracht mijner hand heb ik het gedaan,
en door mijne wijsheid, want ik ben verstandig.

II.

Nog minder dan bij de vredeswerken van Sanherib is het bij zijne oorlogsdaden doenlijk alle feitelijke gegevens op te sommen. Zulk eene opsomming te lezen is reeds vermoeiend. Haar te moeten aanhooren zou eene kwelling wezen. Bovendien zijn het niet alleen de feiten, in de inscripties vermeld, die onze aandacht vragen. Ook de taal en de wijze van voorstelling zijn onze opmerkzaamheid waardig. Terwijl de opschriften uit den tijd vóór Sargon streng gebonden zijn aan overgeleverde vormen en van gemeenplaatsen overvloeien, vindt men in de inscripties van Sargon en zijne opvolgers meer individualiteit ⁷¹⁾. Weliswaar ontbreken ook bij Sanherib, om ons tot hem te bepalen, de loci communes niet. Maar ze worden afgewisseld door eene oorspronkelijkheid van teekening, die verraadt, dat de opsteller een man is niet zonder litterair karakter. Hiermede komen we tot de vraag, in hoeverre we de uitdrukkingen der opschriften mogen houden voor woorden van Sanherib. Ik meen, dat we hierin niet te angstvallig moeten zijn, wijl de despotische verhouding tusschen vorst en historiograaf ons waarborg biedt voor genoegzame congenialiteit. En de beelden, in San-

heribs opschriften gebruikt, durf ik gerust aanhalen als beelden van hemzelf. Indien al niet voortgekomen *uit* zijn geest, ze waren toch stellig *in* zijn geest.

Die beelden verdienen werkelijk, dat men erbij stilstaat. Het kan ons niet verwonderen, dat we er aantreffen, die ook in de Heilige Schrift voorkomen. De Voor-Aziatische natuur en cultuur, en de algemeene eigenaardigheden der Semietische ziel strekken ter genoegzame verklaring, om van het algemeen menschelijke niet te spreken. Van een jeugdig Babylonier, Bêl-ibni, in Assyrië opgevoed en door Sanherib te Babel op den troon geplaatst, heet het: „gelijk een hondje was hij in mijn paleis groot geworden” ⁷²). We denken daarbij aan de hondekens, etende van de brokjes, die er vallen van de tafel hunner heeren ⁷³). En tegelijk moeten we de opmerking toestemmen, dat het beeld ons geen hoogen dunk geeft van 's jongelings manhaftigheid ⁷⁴), wat dan ook wel niet in de bedoeling zal hebben gelegen. Wanneer voorts de legerscharen zoowel van Assyrië als van de vijanden, vergeleken worden met sprinkhanenzwermen ⁷⁵), dan herinneren we ons de Midianieten, die in Gideons dagen Israël overvielen gelijk de sprinkhanen in menigte ⁷⁶). Heet het van zekeren vijand, dat zijne woning gelijk een adelaarsnest op den top van een steilen berg was gelegen ⁷⁷), — de profeet gebruikt hetzelfde beeld voor Edom ⁷⁸). En er is wel geene Bijbelsche parallel voor te vinden, maar het heeft toch op een Bijbelsch persoon betrekking, wanneer in het verhaal der blokkade van Jeruzalem gezegd wordt, dat Sanherib Hizkia opsloot in zijne eigene residentie gelijk een vogel in eene kooi ⁷⁹). Dat beeld van de kooi zullen we straks weer ontmoeten, in verband met eene heel andere situatie.

De meeste beelden moeten we stilzwijgend voorbijgaan.

Maar één ding merken we thans nog op: Sanherib heeft ook smaak in de beeldspraak van het griezelige. Hij werkt niet alleen met levende sprinkhanen, maar ook met doode. Deze vraatzuchtige dieren zijn namelijk niet bestand tegen den regen ⁸⁰). Als het hemelwater neerdaalt, dan worden de lijken der gevreesde insecten als eene breiachtige massa méegevoerd. En deze weerzinwekkende massa is voor Sanherib het beeld van de ingewanden zijner vijanden, zooals ze in bloedigen veldslag over het aardrijk vloeien ⁸¹).

Doch wenden we ons van het literarische tot het historische. Wie waren Sanheribs vijanden? Het waren niet geheel en al dezelfde tegen welke zijn vader Sargon te strijden had gehad. Hier moet ik me eene kleine geografische uitwijding veroorloven. Sedert eeuwen koesterden de Assyrische koningen de ambitie, te regeeren van oceaán tot oceaán, wat in hun geval wilde zeggen: van de Perzische Golf tot de Middellandsche Zee. Nu had Sargon drie groepen van vijanden, die hem hierin tegenwerkten. Twee dezer groepen belemmerden zijne bewegingen aan de Middellandsche Zee. In het Zuiden de staten van Palestina en omgeving, die tegenover Assyrië steun zochten bij Egypte. In het Noorden Cilicië en de Noord-Syrische staten, die — evenals de Medische grensbewoners — in hun verzet gestijfd werden door het Armenische rijk Ararat. En aan de Perzische Golf stuitte Assyrië op de eeuwig onrustige Chaldeën, die streefden naar de heerschappij over Babylonië, waarbij ze vaak den militairen steun van Elam kochten ⁸²). De Noordelijken vijand echter, Ararat, was door Sargon zóó verzwakt, dat hij voorloopig niet meëtelde ⁸³). Wel werd hierdoor de weg gebaad voor andere vijanden, maar die kwamen pas na Sanherib ⁸⁴). Deze

had voornamelijk te doen met de Palestijnsch-Egyptische groep in het Zuid-Westen en de Chaldeeusche-Elamietische groep in het Zuid-Oosten. Natuurlijk was het ook op de Noordelijke grenzen niet immer pais en vree. Maar tusschen Sanheribs moeielijkheden op den grooten boog van het Westen door het Noorden naar het Zuid-Oosten bespeuren we toch geen generalen samenhang. Bij eene van deze ondernemingen heeft men niet zonder reden opgemerkt, dat in de berichten het sportieve op den voorgrond treedt ⁸⁵⁾, doordat Sanherib met bijzondere voorliefde zijne capaciteiten als bergbeklimmer doet uitkomen. Maar andere tochten hadden toch stellig ernstiger beteekenis. Het belangrijkste is wel de expeditie, door hem uitgezonden naar Cilicië, waar de groote verkeersweg tusschen Klein-Azië en Mesopotamië door Grieksche roovers onveilig werd gemaakt. Deze expeditie was tot in onze eeuw alleen uit Grieksche bronnen bekend; eerst in 1909 is er eene Assyrische lezing van gepubliceerd ⁸⁶⁾.

Maar nog eens, de moeielijkheden, welke Sanherib in het Noorden ondervond, stonden vrijwel op zichzelf. Veel compacter was de tegenstand in het Zuid-Westen. Maar allermeeft heeft hij te doen gehad met het Zuid-Oosten. Gedurende zijne 24-jarige regeering zijn de troonswisselingen in Babel bijna niet te overzien. Onder de koningen, die Sanherib tegenstonden, treden er drie op den voorgrond. Ten eerste Merodach-Baladan. Ten tweede Šuzub de Babyloniër. En ten derde diens naamgenoot, Šuzub de Chaldeër. Afgewisseld worden ze door creaturen van den Assyrischen koning. Één ervan hebben we reeds leeren kennen, Bêl-ibni, die „als een hondje” in het Assyrische paleis was opgegroeid. En de tweede was een eigen zoon van Sanherib, waarover straks nader. In groote trekken was het

verloop der geschiedenis als volgt. Reeds de eerste veldtocht van Sanherib, in 't jaar 703, of uiterlijk 702 v. C., was tegen Babylonië gericht, waar Merodach-Baladan sedert een aantal maanden op den troon zat ⁸⁷). De Assyriër had wel het succes Babel in te nemen, maar niet Merodach-Baladan in zijne macht te krijgen. Deze verdween spoorloos in de Zuid-Babylonische moerassen en werd vijf dagen lang vergeefs gezocht. Sanherib zette nu Bêl-ibni op den troon, en ging zelf hier en daar nog wat plunderen ⁸⁸). Maar de jonge vorst was tegen de intrigues der machtige tegenpartij niet bestand, te minder wijl zijn leenheer weldra volop werk had in Palestina. Reeds in het jaar 700 moest Sanherib een tweeden tocht naar Babylonië ondernemen. Hij haalde Bêl-ibni naar Assyrië terug en probeerde het ditmaal met zijn eigen zoon, Ašur-nâdin-šum ⁸⁹). Deze was inzonderve gelukkiger dan zijn voorganger, dat hij zes jaar op den troon van Babel bleef zitten in plaats van drie. Intusschen had Merodach-Baladan ook weer van zich doen hooren. Hij was met zijne getrouwen de Perzische Golf overgestoken en had aan gene zijde, onder Elamietische opperhoogheid, een nieuw staatje gesticht ⁹⁰). Voorzoover we kunnen nagaan, had Sanherib daar geen last van. Maar het was hem toch een doorn in het oog. En nu begon hij eene avontuurlijke onderneming. Een onderneming, in welker grootschen opzet de macht van Assyrië en de glorie van Nineve schitterend uitkwamen. Wegens den litterair-interessanten vorm, waarin ze is overgeleverd, geef ik haar wat breeder weer ⁹¹).

Scheepsbouwlieden van de Fenicische kust, door Sanherib vroeger krijgsgevangen gemaakt, werden overgebracht naar Nineve, waar ze trotsche schepen bouwden naar het model van hun land. Hetzelfde geschiedde ook elders, te Til-

Barsip aan den Eufraat ⁹³). Doch daar legt Sanherib minder nadruk op. Hoofdzaak is hem blijkbaar de heerlijkheid van Nineve. Daar, in *zijne* stad, door *hem* groot gemaakt, komen timmerlieden van de Westelijke Wereldzee, om schepen te bouwen, waarmede zijne troepen den Oostelijken Oceaan zullen bevaren. Als die schepen gereed zijn, bemant hij ze met Sidonische, Tyrische en Jonische scheepslieden. Bij deze laatste kunnen we denken aan *Cyprische* Joniërs ⁹³), of ook aan Jonische zeeroovers, die in *Cilicië* waren krijgsgevangen gemaakt ⁹⁴); — de glorie van Nineve is er dezelfde om. Ze varen den Tigris af, van Nineve naar de Noord-Babylonische stad Ophis. Van hier worden de schepen, deels over land, deels door eene zijrivier, den Arahtu, getransporteerd naar den Eufraat, waar de vloot zich kan vereenigen met die, welke in Til-Barsip is gebouwd. Terwijl men nu verder den Eufraat afvaart, neemt Sanherib zijn weg over land. Eenige uren gaans van de riviermonding slaat hij zijn leger op. En hier beleeft hij het eenige zeeavontuur, dat ons van hem is overgeleverd. De springvloed schijnt verder stroomopwaarts te zijn gegaan dan de Assyriërs hadden vermoed. Althans, de koning verhaalt: „Eene massale zeegolf trad naar buiten, drong mijne tent binnen en belegerde mij”. Nu vlucht alles op de schepen, en Sanherib verhaalt verder: „Vijf dagen en nachten waren al mijne manschappen gedwongen in de machtige schepen te legeren als in eene kooi”. Geen wonder, dat de voortzetting van den tocht in deze respectvolle bewoordingen verhaald wordt: „De schepen mijner helden bereikten de moerassen van den riviermond, ter plaatse waar de Eufraat zijne wateren richt naar het binnenste der eerbiedwaardige zee”. De koning zelf heeft intusschen weer de voorkeur gegeven aan den landweg en

treft aan den over der Perzische Golf met zijne mannen samen. Daar worden aan Ea, den heer van de diepte, reine offers gebracht, waaronder een gouden schip en een gouden visch, neergeworpen in het hart van de baren. Uit het vervolg blijkt duidelijk, dat de koning zijn eigen persoon niet aan de „eerbiedwaardige zee” heeft toevertrouwd, schoon het in eene jongere, veel kortere lezing heet: „Met schepen van het Hittietenland stak ik de zee over” ⁹⁵). Het uitvoerige bericht schrijft den verderen tocht en de behaalde overwinning alleen aan het leger toe, en verhaalt hoe de buit weer over zee vervoerd werd naar Sanherib, die aan de Babylonische zijde vertoefde. Van Merodach-Baladan hoort men echter niets meer. Hem hebben de Assyriërs blijkbaar niet in handen gekregen.

Het was intusschen zes jaar geleden, dat Sanheribs zoon den troon van Babel beklom. Voor hem had de avontuurlijke onderneming zijns vaders fatale gevolgen. De koning van Elam, gebelgd over den aanval op zijn grondgebied, trok naar Babylonië. De stad Sippar werd ingenomen en uitgemoord, de zoon van Sanherib gevangelijk naar Elam gevoerd, en Šuzub de Babyloniër beklom als vasal van Elam den troon ⁹⁶). Evenwel niet voor langen tijd, want anderhalf jaar later namen de Assyriërs hem gevangen en voerden hem naar hun land ⁹⁷). Wat ook alweer geen afdoend succes was. Want nu werd Šuzub de Chaldeër koning van Babel en wist zich vier jaar op den troon te handhaven ⁹⁸). Vier jaren, die stroomen bloeds hebben zien vloeien in worstelingen tusschen Assyrië enerzijds, Elam en Babylonië anderzijds ⁹⁹).

Eindelijk, in het beruchte jaar 689, is het ertoe gekomen, dat Sanherib alle fiolen van zijn toorn over Babel heeft uitgespoten. Het verhaal ervan is ons bewaard in *dat*

opschrift, waarvan ik u meedeelde, dat het *eerst* over werken des vredes handelt en *daarna* over krijgsbedrijven. Men heeft deze inscriptie gevonden in een Koerdisch dorpje, met name Bavian, ongeveer zeventien kilometer verwijderd van de plek, waar Sargon zijne residentie had gesticht. Op drie plaatsen is ze daar in de rots gegrift ¹⁰⁰). Het werk des vredes, waarover ze handelt, hebben we besproken. Het is de waterverzorging van Nineve. Dan volgt het verhaal van een geweldigen slag, die plaats had in de dagen, toen Šuzub de Chaldeër koning van Babel was ¹⁰¹). In dezen uitermate bloedigen slag had Sanherib de satisfactie, dat hij althans den *zoon* van Merodach-Baladan levend in handen kreeg. En dan, — dan komt Babels inneming en uitmoording en plundering, en de gevangenneming van haren koning, Šuzub den Chaldeër ¹⁰²). En het verhaal eindigt aldus ¹⁰³): „De stad en de huizen heb ik van het fundament af tot den nok toe verwoest, vernield, met vuur verbrand. Binnen- en buitenmuur, godshuizen en tempeltorens, 't zij van tegels of van leem, zooveel als er maar waren, heb ik uit den bodem gerukt en in den Arahtu geworpen. Midden door die stad heb ik kanalen gegraven en hun terrein met water bedekt. Het maaksel van hare fundamenteen heb ik verdelgd, en meer dan een stormvloed zou kunnen doen heb ik haar tichelwerk tot een massalen klomp gemaakt ¹⁰⁴). Opdat tot in lengte van dagen de plek van die stad en die godshuizen in vergetelheid blijve, heb ik haar met water zoo grondig vernield, dat ze compleet een moeras werd”.

Tot zoover het opschrift van Bavian. Zou de steller dezer inscriptie, en zou Sanherib zelf, den bitteren humor hebben gevoeld? In den aanvang — de waterverzorging van Nineve. En tegen het einde — de waterverzorging van Babel?

Het mag niet beschouwd worden als eene onverschillige bijzonderheid, dat juist *Babel* de stad was, die zulk eene behandeling ondervond. Wat Sanherib tegenover Babel bezielde was blijkbaar iets anders en iets meer dan zuiver *politieke* haat. Zuiver politiek beschouwd was Babel op verre na geen evenknie van Nineve. Babels *politieke* grootheid was al voor meer dan duizend jaren te gronde gegaan. En wat ze van hare vroegere glorie had overgehouden was alleen eene zekere geestelijke autoriteit. Of eigenlijk, — er zijn sporen van, dat ze deze geestelijke autoriteit reeds bezat, voordat ze tot politieke grootheid kwam. Merkwaardig is in dit opzicht eene zekere overlevering aangaande Sargon. Ik bedoel hier niet den vader van Sanherib, maar den ouden koning Sargon van de stad Akkad, die circa 2000 jaar vroeger leefde. Van hem wordt verhaald ¹⁰⁶⁾: „Aarde van Babel ¹⁰⁶⁾ haalde hij weg, en vlak bij Akkad maakt hij een duplicaat van Babel”. Wat hier achter zit, is duidelijk. Babel stond reeds in een roep van heiligheid, en Sargon wilde deze heiligheid vlak bij de hand hebben, wanneer ze hem eens te pas kwam. De kroniek laat er dan ook op volgen: „Wegens de profanie, welke hij begaan had, vergrimde de groote heer Marduk; door hongersnood verteerde hij zijne lieden; van den opgang der zon tot haren ondergang vielen ze van hem af, zoodat hem geene rust was beschoren” ¹⁰⁷⁾. Met deze heiligheid hangt het nu samen, dat het koningschap van Babel een uitgesproken sacraal karakter droeg. Weliswaar stond Babel hierin niet geheel op zichzelf. In elken antieken staat was de koning min of meer een priester van den rijksgod, en we hebben reeds gezien, dat de idee van den god-loozen staat zelfs door een man als Sanherib niet werd gehuldigd. Maar het graad-onderscheid

was toch niet gering. En met name was in den tijd der Assyrische opperheerschappij het koningschap van Babel veel meer geprononceerd sacraal dan dat van Assur. De koning van Babel was verplicht den Nieuwjaarsdag altoos in zijne residentie door te brengen, de processie bij te wonen, en de handen te grijpen van Bêl, d. i. in dit geval Marduk ¹⁰⁸). Niet zonder reden heeft men erop gewezen, dat zelfs Tiglath-Pileser, hoe eierzuchtig hij ook was, en hoezeer hij gerekend wordt tot de anti-hiërarchische koningen ¹⁰⁹), pas na jaren ertoe gekomen is, zich te laten huldigen als koning van Babel, en dan nog onder een anderen naam ¹¹⁰). Voor eene Napoleontische natuur als de zijne was het immers ondoenlijk, tegen elken Nieuwjaarsdag naar Babel te reizen, en daar de handen van Bêl te grijpen ¹¹¹). Dat kon hij hoogstens, toen hij in later jaren op zijne krijgslauweren ging rusten ¹¹²). En Sanheribs vader, Sargon, aan wien — met reden — eene pro-hiërarchische gezindheid wordt toegeschreven ¹¹³), heeft nimmer den koningstitel van Babel aangenomen, hoezeer hij daar ook in zijne latere jaren de feitelijke souverein was ¹¹⁴). Maar wat Sanherib heeft bestaan, was meer dan ongehoord. Hij is er trouwens niet op eenmaal toe gekomen. Toen hij — op zijn eersten veldtocht — Babel aan Merodach-Baladan ontnam, heeft hij onderscheid gemaakt tusschen de eigenlijke Babyloniërs en de Chaldeënen, die het land overstroomden ¹¹⁵). De eersten werden ontzien, de laatsten gestraft. Maar toch wil men weten, dat hij ook toen reeds het oud-eerwaardige koningschap van Babel opzettelijk heeft genegeerd ¹¹⁶). Feit is ten minste, dat hij zijne beide creaturen, Bêl-ibni en Ašur-nâdin-šum, niet heeft betiteld als „koning van Babel”, maar als „koning van Sumer en Akkad”. Men gelieve hier het fijne van de distinctie te

voelen. De vergelijking gaat wel veelszins mank, maar het geestelijke moment wordt er toch eenigszins door opgehelderd, wanneer ik herinner aan de verhouding tus-
schen een „Roomsch-koning” in de Middeleeuwen en een hedendaagsch „koning van Italië”. Ik laat deze vergelij-
king nu verder rusten, en merk omtrent de zaak zelve
nog dit op. De heiligheid van Babel dateerde uit een tijd,
toen de koningstitel van Sumer en Akkad nog op niemands
lippen was geweest ¹¹⁷⁾. Deze titel was voor den troon van
Babel wel een begeerlijk ornament, maar hij kon toch
gemist worden. En Sanheribs vader wist wat hij deed,
toen hij zich „koning van Sumer en Akkad” noemde,
maar niet „koning van Babel” ¹¹⁸⁾. Bij hem was dit piëteit,
wijl hij op den troon van Babel ook niet duurzaam is
gaan zitten. Maar bij Sanherib was het profanie, wyl zijne
creatures er wel op zaten ¹¹⁹⁾. Nu stem ik toe, dat er in
deze redeneering een goed deel theorie schuilt. Maar feit
is dan toch weer, dat Sanherib, die althans de personen
der Babyloniërs aanvankelijk ontzag, hen op den duur
almeer is gaan haten. Twee jaar voor de verwoesting der
stad betitelde hij hen als „booze duivels” ¹²⁰⁾. Bij de ver-
woesting zelve zegt hij: „Klein of groot, niemand liet ik
over; met hunne lijken vulde ik de pleinen der stad” ¹²¹⁾.
En niet alleen tegen de burgers, maar evenzeer tegen de
goden heeft hij toen gewoed! Verschoond werden een
tweetal Assyrische goden, ruim vier eeuwen tevoren door
de Babyloniërs geroofd ¹²²⁾. En Sanherib zou in de lijn zijn
gebleven, wanneer hij wederkeerig de goden van Babel
had geroofd. Maar alzoo is het niet geschied. „Mijne
lieden (zegt hij) grepen de goden, die erin waren, en ver-
braken ze ¹²³⁾. Wat aan de vergetelheid, moest worden
prijs gegeven, was — het *heilige* Babel.

III.

Thans noodig ik u uit, met mij in gedachten terug te keeren tot de eerste jaren van Sanheribs regeering. Toen hij den troon van Assyrië beklom, was het 300 jaar geleden, dat in Jeruzalem de troon van David werd opgericht. In de eerste 50, 60 jaar had ook dit Davidische rijk iets gekend, dat naar wereldheerschappij geleek. En niet zonder reden heeft men met het oog op dien tijd gesproken van „l'empire juif” ¹²⁴). Nu behoorde weliswaar in den tijd van Sanherib dit Judeesche imperium reeds lang tot het verleden. Maar dit wilde volstrekt niet zeggen, dat Juda zich voor immer uit de groote politiek had teruggetrokken. Een 35 jaar voordat Sanherib koning werd, had een zekere Azarja in het Noorden van Syrië den weerstand tegen Tiglath-Pileser aangewakkerd ¹²⁵). En men kan op goede gronden staande houden, dat deze Azarja geen andere was dan de bekende Judeesche koning Uzzia ¹²⁶). Vijf, zes jaar later waren de bakens verzet, en werd deze zelfde Assyriër door Azarja's kleinzoon, Achaz, te hulp geroepen tegenover Israël en Damaskus ¹²⁷). Het was in die beteekenisvolle dagen dat van Jesaja's lippen voor de eerste maal het praegnante woord van de Immanuëls-profetie had geklonken ¹²⁸). Sedert was het rijk Israël ondergegaan, en bij Sanheribs optreden behoorde Juda weer tot de tegenstanders van Assyrië. Wel reikte de arm van Hizkia niet zoo ver als die van zijn overgrootvader Uzzia. Maar toch nam hij, in het begin van Sanheribs regeering, eene praedomineerende plaats in onder de Fenicische en Palestijnsche vorsten, die tegen Assur in verzet kwamen. Een feit, waarin dit duidelijk uitkomt, wordt ons door Sanherib verhaald. Padi, de Assyrisch-gezinde koning van Ekron,

was door de machtige anti-assyrische partij in zijne stad uitgeleverd aan Hizkia, die hem te Jeruzalem gevangen hield ¹²⁹).

Omtrent den befaamden tocht, dien Sanherib toen heeft ondernomen, zijn zoowel uit Assyrië ¹³⁰) als uit Juda ¹³¹) uitvoerige berichten tot ons gekomen. Uitvoerige berichten, die door menig geleerde in onzen tijd gemaakt zijn tot een voorwerp van vergelijkende studie ¹³²). En trots al de scherpzinnigheid aan deze studies besteed, ja ten deele juist ten gevolge van die scherpzinnigheid, voel ik mij verlegen, wanneer ik overga tot eene poging, om u het verloop der gebeurtenissen te schetsen. Leggen we de verschillende voorstellingen, die van den tocht gegeven zijn, naast elkander, dan is het nagenoeg „zooveel hoofden zooveel zinnen”. En het is er ver vandaan, dat ik van mijne eigene voorstelling zou durven zeggen: Zoo, en niet anders, is het gebeurd.

Toch staat ook weer niet alles op losse schroeven. Met zekerheid kan gezegd worden, dat deze tocht plaats had in de dagen, toen Bêl-ibni, het „hondje” uit het Assyrische paleis, op den troon van Babel zat, en wel in het middelste van zijne drie regeeringsjaren, d. i. in het jaar 701 v. C. ¹³³). 't Was dus nog in den vroegsten tijd van Sanheribs regeering, 4 jaar na zijne troonsbestijging, 20 jaar voor zijn dood. 't Was tusschen zijn eersten en zijn tweeden veldtocht naar Babylonië. Nu daar in het Oosten orde op zaken was gesteld, moest hij noodig zijn aandacht aan het Westen wijden. Natuurlijk hadden in Kanaän en omgeving talrijke vasallen zich de troonwisseling in Assyrie ten nutte gemaakt, om de tributbetaling te staken ¹³⁴). En dat ze nu bijkans 4 jaar vrij spel hadden gehad, was op het standpunt van den Assyriër meer dan lang genoeg.

Dit alles is duidelijk, en ook het eerste gedeelte van den veldtocht is niet moeielijk weer te geven. De eerste vijand, die genoemd wordt, is de koning van Sidon. „De vrees voor den glans mijner heerschappij (zoo beroemt zich Sanherib) wierp hem terneer, zoodat hij ver weg vlood, midden in zee”. Allicht heeft deze Sidoniër de wijk genomen naar Cyprus. Hoe dit zij, Sidon en de van haar afhankelijke steden, tot Akko toe, onderwerpen zich nu aan den Assyriër, die ze onder een nieuwen vasalkoning stelt. Gevolg van dit succes is, dat tal van staten in Noord en Zuid zich haasten Sanherib met geschenken te huldigen. In 't Noorden de nieuwe koning van Sidon en andere Fenicische vorsten. In 't Zuiden Ammon, Moab, Edom en onder Filistijnsche steden Asdod ¹⁸⁵).

Drie vijanden hielden nu in het Zuiden nog stand: Askalon, Ekron en Juda. Met Askalon heeft Sanherib het eerst afgererekend, althans in zijne opschriften. De wederspannige koning werd naar Assyrië gevoerd en vervangen door een ander, die zich meer onderworpen betoonde. Jafo en verdere onderhoorigheden van Askalon waren reeds in 't voorbijgaan veroverd en geplunderd ¹⁸⁶).

Nu eerst spreekt Sanherib over Ekron, schoon hij vrij dicht langs deze stad moest trekken om Askalon te bereiken. Of de volgorde in de Assyrische teksten hier inderdaad met de chronologische werkelijkheid overeenstemt ¹⁸⁷), is moeielijk uit te maken. 't Is ook mogelijk, dat Askalon eerst werd afgehandeld, wijl er reden was om Ekron pas te noemen in samenhang met Juda, den machtigsten vijand in Zuid-Kanaän, dien men het laatst wilde bespreken. Er bestond immers tusschen Ekron en Juda eene bijzondere betrekking; de koning van Ekron, Padi, zat door de beschikking zijner eigene onderdanen in

Jeruzalem gevangen. En Ekron had nog andere relaties. Ekron was bij machte de hulp van Egypte en Ethiopië in te roepen. Die hulp kwam. En Sanherib kon met Ekron niet afrekenen, voordat hij bij Elteke slag had geleverd tegen de Afrikaansche troepen. Het resultaat van den kamp was in zooverre gunstig, dat Sanherib nu ertoe kon overgaan bloedig wraak te nemen op de anti-assyrische partij in Ekron, terwijl de Assyrisch-gezinden met verschooning werden behandeld ¹³⁸).

Hierop volgt in den tekst onmiddellijk: „Padi, hun koning, liet ik uit Jeruzalem komen”. En bij het bericht van Padi's herstel op den troon van Ekron sluit zich aan het verhaal van Sanheribs actie tegen Hizkia. Evenals het Bijbelsche bericht begint ook het Assyrische hiermede, dat tal van Judeesche steden werden veroverd, en het voegt eraan toe, dat ruim 200 000 menschen werden gevangen genomen ¹³⁹). Maar verder is er, wat de volgorde betreft, een belangrijk verschil tusschen het Bijbelsche en het Assyrische verhaal. Beide maken er melding van, dat Hizkia overging tot het betalen van eene zware schatting aan Sanherib. En beide spreken over Sanheribs maatregelen tegen Jeruzalem. Maar in het Bijbelsche verhaal gaat de schatting voorop, terwijl ze juist het slot vormt van het Assyrische bericht ¹⁴⁰).

Nu kon Padi nooit uit Jeruzalem naar Ekron terugkeeren zonder bewilliging van Hizkia, en dit zal allicht verband hebben gehouden met de tribuutbetaling door den Judeeschen koning. Gewoonlijk neemt men aan, dat het herstel van Padi in den Assyrischen tekst is geanticipeerd. We kunnen echter ook veronderstellen, dat de tribuutbetaling naar het slot is verschoven. Er viel aan het einde iets te bemantelen ¹⁴¹), en de schrijver wilde toch gaarne sluiten met een succes.

Ik houd me dan ook aan de volgorde in het Bijbelsche verhaal ¹⁴²⁾ en stel mij 't verloop der zaken aldus voor. Wanneer alle bondgenooten van Hizkia zijn onderworpen, wanneer de Afrikaansche hulptroepen zijn verslagen, wanneer de steden van Juda zijn veroverd en hare inwoners gevangen genomen, — dan oordeelt de Judeesche koning, dat weigering van tribuut niet langer is vol te houden en zendt zijne boden naar het Assyrische hoofdkwartier te Lachis. Allicht is hij begonnen met de uitlevering van Padi, wiens gevangenhouding in Jeruzalem niet langer zin had. Het zware tribuut, hem door den Assyriër opgelegd, heeft hij met inspanning van alle krachten bijeengebracht. En hij moet er zich bij neerleggen, dat de hem ontnomen steden aan zijne Filistijnsche naburen worden geschonken ¹⁴³⁾. Aanvankelijk zal het wel in Sanheribs bedoeling hebben gelegen, dit verdrag te houden en van verdere wraakneming af te zien. Maar spoedig krijgt hij er berouw van, dat hij zulk half werk heeft gedaan. Een opperofficier met den titel van rab-sake ¹⁴⁴⁾ wordt met eene sterke legerafdeeling naar Jeruzalem gezonden om onvoorwaardelijke overgave te eischen ¹⁴⁵⁾. Aan eene eigenlijke belegering wordt de stad niet onderworpen, maar aan eene blokkade. Tot de Judeesche grootwaardigheidsbekleeders en tot het volk op den muur houdt de rabsake de bekende toespraken, — bekend vooral door de minachting van den levenden God, die er zich in uitsprekt. Als Hizkia zijne woorden verneemt, is hij zeer verslagen. Hij zoekt de nabijheid Gods in den tempel en vraagt de voorbede van Jesaja. En het antwoord van den profeet biedt volle geruststelling. De Assyriër zal een gerucht hooren, hij zal naar zijn land terugkeeren, en daar zal hij door het zwaard vallen ¹⁴⁶⁾.

Hier rijst eene vraag. Welk gerucht heeft den Assyriër tot het besluit gebracht terug te keeren naar zijn land? Niet het gerucht der nadering van Tirhaka, want dit had juist de tegengestelde uitwerking ¹⁴⁷⁾. Wat hem tot den terugkeer bewoog, moet een ongunstig bericht uit het Oosten zijn geweest ¹⁴⁸⁾. En het is niet te gewaagd, wanneer we hierbij denken aan een bericht uit Babel. De zaak zal wel geweest zijn, dat het verkeerd liep met Bêl-ibni, dat de Assyrische vasal op den troon van Babel onder den invloed der tegenpartij raakte. Nu wil Sanherib met zijn halve succes in Palestina toch maar genoeg nemen. In het Assyrische hoofdkwartier maakt men zich op, om zoo mogelijk nog voor den winter Babel te bereiken. En de rabsake trekt met zijn leger ¹⁴⁹⁾ van Jeruzalem af, om zich in Libna bij zijnen heer te voegen ¹⁵⁰⁾.

Hier rijst eene quaestie, die sedert eene halve eeuw vele pennen in beweging heeft gebracht. Zooeven roerden we de vraag aan, of de volgorde der Bijbelsche berichten als chronologisch is te beschouwen, en we hebben haar beantwoord in bevestigenden zin. Thans komt er eene vraag aan de orde van niet minder belang, n.l. of *alle* Bijbelsche berichten betrekking hebben op de gebeurtenissen van het jaar 701 ¹⁵¹⁾. Van het gedeelte, dat we totnogtoe bespraken, wordt dit vrij algemeen toegestemd. Maar sommigen zijn van oordeel, dat het optreden van Tirhaka ten minste tien, twaalf jaar later moeten worden gesteld, en nemen aan, dat Sanherib op zijn vroegst in het jaar 690 ¹⁵²⁾ een tweeden aanval op Jeruzalem heeft ondernomen, die dan met het bekende Godsgericht eindigde ¹⁵³⁾. Nu staat het wèl vast, dat Sanherib in zijne latere jaren een tocht naar het Noord-Westen van Arabië

heeft ondernomen, waar hij de stad Adumû veroverde ¹⁵⁴). Maar van eene tweede expeditie tegen Hizkia is niets overgeleverd. Deze hypothese berust eigenlijk alleen op de meening, dat een optreden van Tirhaka in 't jaar 701 chronologisch onmogelijk is. Ik heb me echter van deze onmogelijkheid niet kunnen overtuigen ¹⁵⁵), en keer daarom tot de gebeurtenissen van 701 terug.

De rabsake is van Jerusalem afgetrokken en het Assyrische leger maakt zich gereed tot den terugtocht. Maar zie, — daar komt plotseling uit het land van den Nijl de mare, dat er eene nieuwe legermacht aanrukt, ditmaal aangevoerd door den oppersten veldheer zelf, door Tirhaka. Nu kan er aan geen terugkeer naar Assyrië worden gedacht. Wil Sanherib niet alles in Palestina verliezen, dan moet hij eerst het Afrikaansche leger tegemoettrekken. Doch het is bedenkelijk dit te doen met Jerusalem in den rug. Sanherib heeft zoo pas zijn verdrag met Hizkia gebroken. Is het niet te verwachten, dat de Judeër op zijne beurt hetzelfde zal doen? Maar een leger om Jerusalem te blokkeeren kan thans niet worden gemist. Alleen langs diplomatieken weg kan misschien het Judeesche gevaar nog worden afgewend. En nu zend Sanherib geen leger, maar — brieven. Eigenlijk eene risée, nu de zending van den rabsake is mislukt. Maar men kon toch nooit weten, waartoe Hizkia misschien in een aanval van kleinmoedigheid te bewegen was. Doch het kwam anders uit. Bij Hizkia vinden we ditmaal geen spoor van de vroegere verslagenheid. Vol Godsvertrouwen stort hij in den tempel zijn gebed uit. Hij zendt geene boden meer tot Jesaja, maar houdt zich aan de eenmaal ontvangen belofte. Doch ditmaal neemt de profeet ongevraagd het woord, en tee-

kent op treffende wijze de situatie, wanneer hij den Assyrischen koning aldus aanspreekt ¹⁵⁶):

„Zij veracht u, zij bespot u,
de jonkvrouw, dochter van Sion;
achter u schudt zij het hoofd,
de dochter Jeruz'lems.
Wien hebt ge gesmaad en gehoond,
tegen wien uwe stem verheven,
en uw oog omhoog gericht?
Tot den Heilige Israels!”

En in naam van den „Heilige Israëls” ontvangt Hizkia ten slotte de verzekering ¹⁵⁷):

Hij zal deez' stad niet binnenkomen,
geen pijl daarin schieten;
Hij zal tegen haar geen schild verheffen,
geen wal doen rijzen;
door den weg, dien hij kwam, keert hij weer
en hij komt deze stad niet in,
en 'k zal deez' stad ten schild zijn tot haar redding,
om mijnentwil en om Davids mijns knechts wil.

Als we hier een trek mogen ontleenen aan het Egyptische verhaal, dat ons door Herodotus is overgeleverd ¹⁵⁸), dan heeft Sanherib het ten slotte gewaagd met een onbedwongen Jeruzalem in den rug naar de Egyptische grens te trekken. Maar tot een slag tegen Tirhaka is het niet gekomen. De expeditie van het jaar 701 is geëindigd met de catastrophie, die ons in de Heilige Schrift aldus is geteekend: „Het geschiedde in dien nacht, dat de engel des Heeren uitging, en sloeg er in het leger van Assur 185000 ¹⁵⁹). Toen men des morgens vroeg opstond, — zie, daar waren het allen doode lichamen”. Men mag aan-

nemen, dat ze stierven door de pest ¹⁶⁰), waarop ook het Egyptische verhaal duidt.

Met zijn gedecimeerde leger is Sanherib toen teruggetrokken naar Nineve. Van eene expeditie naar Babel kwam niets, voordat de winter was verstreken en de Assyrische krijgsmacht met versche troepen aangevuld. Egypte schijnt het er ook bij te hebben gelaten, toen het gevaar van de eigene grenzen was afgewend. En Hizkia kwam zijne vasalplichten na, zoodat Sanherib aan het einde van zijn bericht zeggen kon ¹⁶¹): „Om tribuut op te brengen en hulde te bewijzen zond hij zijn bode”. Maar de troon van David bleef toch staan. Jeruzalem was niet aan Samaria gelijk geworden. Naar het woord van Israëls God, door Jesaja gesproken:

Ik zal deez' stad ten schild zijn tot haar redding,
om mijnentwil en om Davids mijns knechts wil.

IV.

De dramatiek der historie van Sanherib zou er misschien bij winnen, wanneer we hen konden volgen, die aan zijn tocht naar Arabië en de verovering der stad Adumû eene tweede onderneming tegen Jeruzalem vastknoopen. En dat vooral, wanneer we dezen tocht stelden *na* de verwoesting van Babel in het jaar 689 ¹⁶²). Men kon dan schilderen, hoe de Assyrische geweldenaar, na zijn huiveringwekkend succes tegenover de wereldstad Babel, zich het hoofd moest stooten aan het kleine koninkrijk Juda. Men kon er dan van gewagen, hoe de man, die zijne woede had gekoeld aan de heiligheid van het afgodische Babel, zich vervolgens te pletter moest loopen tegen de stad van den Heilige Israëls. Men kon dan hoog opgeven van de wereld-

historische beteekenis der uitredding van Jeruzalem, waar hij, die Babel zoo diep vernederd had, en nu ook Egypte wilde onderwerpen, struikelen moest over de rotsen van Immanuëls land.

Maar — de historische waarschijnlijkheid gaat boven de dramatiek. Of eigenlijk, — wanneer we de historische evidentie huldigen, dan zal naar mijne diepste overtuiging de dramatiek der wereldgeschiedenis daar geene schade bij lijden, wijl ik geloof, dat ze wèl bezorgd is in de hand van Hem, die de historie schept naar den raad van zijnen wil. En ook in dit geval komt ze wel tot haar recht, al is ook naar mijn inzicht de groepeerings der feiten wat minder pikant.

Wèl beschouwd is er toch ook niets bevreemdends in, dat Sanherib, nadat zijn leger door de slaande hand Gods was getroffen, nog twintig jaar heeft geregeerd en tal van schitterende wapenfeiten heeft verricht ¹⁶³). En ook zoo ligt er waarheid in de beschouwing, waarvan we zooeven spraken. Toen Sanherib in 't jaar 701 tegen Palestina optrok, was hij inderdaad overwinnaar van Babel. En dat hij toen reeds het plan met zich omdroeg ook Egypte te onderwerpen, — 't is niet onaannemelijk. Maar zijne overwinning van Babel was niet afdoende. Zijne macht over Babel was te wankel. Ze berustte slechts op oogenblikkelijk wapensucces. Dat wapensucces in het Zuid-Oosten moest zich telkens en telkens herhalen, zoodat Sanherib nimmer de gelegenheid kreeg zijne aandacht onverdeeld te wijden aan het Zuid-Westen. En als hij nu eindelijk meent, dat Babel voor goed er onder is, dan vergist hij zich nog. Want dan bruist er in Babylonië zulk eene zee van haat, en ook in Assyrië is de publieke opinie zoo geschokt, dat het stillen van dien haat en het geruststellen dier publieke

opinie alle staatsmanszorg in beslag neemt. Het moge waar zijn, dat Sanherib met zijn expeditie tegen Adumû ver strekkende bedoelingen had. Vooral wanneer *zij* gelijk hebben, die deze Arabische stad in Edom zoeken ¹⁶⁴), kunnen we de veronderstelling waardeeren, dat ze in Sanheribs plan een station was op den weg naar Egypte, en dat hij inderdaad den Indischen handel van den Beneden-Eufraat heeft willen afleiden, om hem in de Nijl-Delta onder Assyrische controle te stellen ¹⁶⁵). Maar toch, de feitelijke gegevens, die we voor dit alles bezitten, zijn gering. En daartegenover is er grond om aan te nemen, dat men te Nineve de noodzakelijkheid heeft ingezien van eene andere politiek jegens Babel. Vergissen we ons niet, dan was het Sanheribs eigen zoon Esarhaddon, die aan deze reactie leiding gaf. Men meent te weten, dat de pro-babylonische partij reeds in 688, één jaar na de verwoesting van Babel, den kroonprins als tegenkoning heeft uitgeroepen ¹⁶⁶). Maar van eene openlijke breuk tusschen vader en zoon vinden we toch geene directe blijken. Eer zou men soms meenen, dat de koning zich ten slotte bij het inzicht van den troonopvolger heeft neergelegd, en dat de herbouw van Babel en van den Marduk-tempel aldaar nog bij Sanheribs leven begonnen is. Uit een inscriptie van zijn kleinzoon Asurbanipal ¹⁶⁷) heeft men afgeleid, dat Sanherib te Babel den dood vond. En de meening laat zich verdedigen, dat de raadselachtige god Nisroch, in wiens tempel de moord plaats had, geen andere was dan Marduk ¹⁶⁸).

Is nu deze veronderstelling juist, dan moet Sanheribs levenseinde uitermate tragisch worden genoemd. De man, van wien men gezegd heeft, dat hij onder alle Assyrische koningen de meest verbitterde vijand der hierarchie was ¹⁶⁹) — hij zou zich dan ten slotte hebben moeten

nederbuigen in de stad en in het heiligdom, welke hij zoo bitter had gehaat. Onwillekeurig denkt men hier aan den tocht van keizer Hendrik IV naar Canossa. Maar bij Sanherib ware dan de tragiek nog hooger opgevoerd. Hij vond niet alleen zijn Canossa. Hij vond ook in zijn Canossa den dood. En wel den dood door vadermoordende hand. Is het niet bijkans *al* te tragisch?

Intusschen past ons bij dit alles groote terughouding. Voor de acht jaren tusschen Babels verwoesting en Sanheribs dood bezitten we geene gelijktijdige, of ten minste geene gedateerde inscripties. We kunnen slechts trachten door deductie en combinatie te komen tot plausibele veronderstellingen. En hiertoe kan ik toch niet de meening rekenen, dat Sanherib zich opmaakte tot eene cultushandeling in den Marduk-tempel te Babel, toen hij — in de eerste Januari-dagen van het jaar 681 — door het staal van zijne zonen Adramelech en Sarezer¹⁷⁰⁾ werd getroffen. Er is teveel wat erop wijst, dat de moord in Assyrië heeft plaats gegrepen¹⁷¹⁾.

Doch daar is de dramatiek van zijn leven niet minder aangrijpend om, wanneer we bedenken, hoe zijn gewelddadige dood twintig jaar tevoren in den geest was geschouwd door Jesaja, den profeet van den Heilige Israëls. „Ik zal hem door het zwaard in zijn land vellen”, — zoo had het Godswoord geluid¹⁷²⁾. „*Ik* zal hem vellen — in *zijn* land”. Niet in het land van Immanuël, want hij heeft het onder de geeselslagen Gods moeten verlaten. Niet in den tempel te Jeruzalem, want hij heeft deze stad nooit betreden. Neen, niet in het heiligdom van den levenden God, maar in het huis van een zijner eigene afgoden. En toch — „*Ik* zal hem vellen”. In zijn eigen land, dat met de gansche aarde het eigendom is van Hem, die zich op

Sion openbaart, en die de smaadreden van Sanherib heeft gehoord.

En wat is er geworden van Sanheribs werk?

De verovering van Egypte, die vermoedelijk wel in zijn plan lag, is tot stand gekomen onder Esarhaddon. Maar ze was slechts mogelijk, doordat de vijandschap tegen Babel en tegen de priesterschap werd opgegeven. En onder Asurbanipal ging ze alras weer teniet. Ze was ten slotte eene van die grootsche daden, waarin het Assyrische rijk zijne krachten nutteloos heeft verteerd, — eene van die ondernemingen, waarin het wereldrijk van Assur door krachtsoverspanning zijn val heeft voorbereid.

Ook is de troon van David omvergeworpen, en Juda is eene provincie geworden van het wereldrijk. Doch niet van het Assyrische, maar van het Babylonische. Jeruzalem is pas gevallen twintig jaar na Nineve.

Nineve, de stad, waaraan Sanherib zijne liefde had geschonken, — ze heeft na zijn dood nog 75 jaar in hare schoonheid gepaald. Toen is ze te gronde gericht door de Meden, van welke Sanherib eenmaal tribuut had ontvangen ¹⁷³). Bedolven is ze onder het stof, om pas na meer dan 24 eeuwen door de spade van den Europeeschen onderzoeker te worden opgegraven.

Na Nineve's val kwam de kortstondige bloei van het Nieuw-Babylonische rijk. Maar ook Babel is gevallen, en de naam van den god Marduk is in vergetelheid geraakt, evenals die van den god Assur ¹⁷⁴). Toen hebben de Perzen de vruchten geplukt van de geweldige krachtsinspanning der Assyrische veroveraars ¹⁷⁵). Onder de Perzische heerschappij is Jeruzalem herbouwd. En de Joodsche staat heeft het Perzische rijk nog weer vier eeuwen overleefd.

Maar voordat Jeruzalem wederom viel, is uit de aloude Davidstad het evangelie van den Immanuël uitgegaan, de mare, dat God is geopenbaard in het vleesch. En volk bij volk heeft zich neergebogen aan de voeten van Immanuëls kruis.

Meer dan 18 eeuwen zijn vervlogen, sedert het evangelie uit Azië naar Europa kwam. Geslacht na geslacht is in de kennis van dat evangelie opgegroeid. En thans?

Thans zien we de Christenvolken van Europa in twee vijandige kampen tegenover elkander liggen. Vergeten is de gemeenschappelijke arbeid der opgraving van het oude Oosten. Wel trekt zich juist in deze dagen alle aandacht op het nabije Oosten saam, op de streek, waar eenmaal het kruis zijn intocht in Europa deed. Wel zijn ook de landen van Tigris en Eufraat en Nijl in de groote beweging onzer dagen betrokken. Wel staat ook het voormalige land van Israël er niet buiten. Doch wat thans aanschouwd wordt, is niet de vreedzame wedstrijd in het leeren kennen. Neen, het is de bloedige worsteling van het kunnen. Ja, we zien ook in deze dagen het oude Assur herleven. Weliswaar — en we mogen er dankbaar voor zijn — zien we niet het gansche wezen van den Voor-Aziatischen geweldenaar in ééne Christenmogendheid belichaamd. Het Assyrische imperialisme toch had twee zijden: oeconomisch en militair. De gansche wereld moest willig tribuut betalen aan Assur, en anders — te wapen! Voor zoover we deze beide trekken in onze dagen terugvinden, liggen ze toch meer gescheiden dan vereenigd. Ook is het oeconomisch imperialisme thans niet meer zoo bruto van vorm. In de plaats van het antieke „geef! geef” is getreden het moderne

„koop! koop!” Maar nemen we heel die massa van de strijdende volkeren tesamen, dan zien we toch in volle kracht herleefd de zucht om alles militair te beheerschen en de zucht om alles financieel te beheerschen. Het nationale egoïsme viert aan beide zijden hoogtij.

Wat zal er te midden dezer worsteling van het evangelie worden? Het evangelie immers der zelfverloochening. Het evangelie van Hem, die niet gekomen is om gediend te worden, maar om te dienen. Wat zal er van dat evangelie worden?

Licht is die vraag te stellen, en zwaar te beantwoorden. Menigmaal dringt zich de gedachte op, of de Zoon des Menschen weldra zal wederkomen, en of Hij ook geloof zal vinden op de aarde. Vragen we naar de geestelijke gesteldheid der oorlogvoerende volken, dan wisselen goed gerucht en kwaad gerucht elkander af. Blikken we om ons heen in het bevoorrechte Nederland, zoo zien we de zucht naar verstrooiing immer stouter het hoofd opsteken. Denken we aan het zendingswerk in de verte, zoo vervult bange vrees ons hart. Overleggen we, welken indruk thans het Christendom moet maken op Heidenen en Mohammedanen, zoo doet schaamte ons blozen.

Wat zal er toch van het evangelie worden?

Sursum corda! De harten omhoog! Sterkte en moed is ook thans te vinden in het gebed, dat het vleeschgeworden Woord ons op de lippen heeft gelegd:

„Onze Vader, die in de hemelen zijt! Uw naam worde geheiligd. Uw koninkrijk kome. Uw wil geschiede gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde”.

Was het leven der volkeren in het laatste jaar fel bewogen, dat van onze Vrije Universiteit had een kalm verloop, al was ook de invloed van het groote wereldgebeuren veelszins merkbaar.

Dank zij de sparende hand onzes Gods, is de dood geen enkele maal onzen engeren kring binnengetreden. Wel stond ik op Zaterdag 13 Februari aan het geopende graf van Professor M. NOORDTZIJ, emeritus hoogleeraar aan de Theologische School te Kampen. Als rector eener na verwante inrichting van hooger onderwijs, en ook als oud-leerling van den overledene, wijdde ik een woord van dankbare herinnering aan hetgeen God ons in hem had geschonken. En eene halve maand later was ik met velen uit onzen kring aanwezig ter begrafenis van den Heer W. Hovv, een der stichters onzer Hoogeschool en Oud-Directeur onzer Vereeniging. Maar nog eens, in onzen engeren kring bleven allen gespaard.

Toch valt er van heengaan te spreken. Naar eisch onzer Statuten had er mutatie plaats in den kring van Directeuren. De Heer W. H. VAN MARLE JR. trad voor de tweede maal af. En de Heer TH. RUYS Gz. trad voor de derde maal op. Het is in weinige woorden gezegd. Maar die weinige woorden zijn bedoeld als uiting van oprechten dank voor jarenlange toewijding aan de belangen onzer Vereeniging.

In den kring van Curatoren trad Dr. D. SCHERMERS af, om aanstonds weer op te treden. Dat de gulle figuur van

dezen medicus niet uit onzen kring verdween, strekt gewis evenzeer tot uwe als tot mijne blijdschap.

In de Commissie van Toezicht volgens Art. 201 der Hoogeronderwijswet werd de ledige plaats van den Heer Dr. J. D. VAN DER WAALS, aan wien mijn ambtsvoorganger heden voor een jaar een woord van dankbare herinnering heeft gewijd, vervuld door de benoeming van den Heer Jhr. Mr. Dr. W. F. ROËLL, die reeds aanvanke-lijk blijk heeft gegeven van zijne vriendelijke belangstelling in onze Hoogeschool. De samenwerking met deze Commissie droeg ook in dit jaar het bekende aangename karakter.

In den kring der hoogleeraren had Professor GEESINK het voorrecht onder veel belangstelling zijn zilveren ambtsfeest te mogen vieren. Schenke God de Heere bij het klimmen der jaren hem steeds nieuwe kracht en frischheid. Mogen de rijke gaven, dezen hooggeachten ambtgenoot geschonken, nog langen tijd aan ons en aan velen ten goede komen.

Inzake de uitbreiding van het corpus docentium kan ik mij weer onmiddellijk aansluiten bij hetgeen door den vorigen rector is medegedeeld. Kon hij vermelden, dat de Heer F. J. J. BUIJTENDIJK benoemd was tot lector in de algemeene biologie, — ik mag eraan toevoegen, dat genoemde arts, trots het voortduren der mobilisatie, op Zaterdag 12 December zijn ambt heeft aanvaard met eene openbare les over „de energetische beschouwing der levensverschijnselen.” Deze uitbreiding der medische faculteit wordt ook door de studenten der andere faculteiten gewaardeerd, getuige inzonderheid het groote aantal der theologen, die de colleges van den officier-lector volgen. Een feit overigens, waaruit men allicht te veel zou con-

cludeeren, wanneer men het wilde beschouwen als eene uiting van het verlangen der studenten in de Godgeleerdheid naar den militairen dienst.

Hiermede kom ik als vanzelf tot het corpus discentium. Bij het begin van den nieuwen cursus werden gerecenseerd 157 studenten, waaronder 83 die ingeschreven zijn voor de theologie, 44 voor de rechten, 21 voor de letteren, 2 voor letteren en rechten, 7 voor de medicijnen. Voorts werden er ingeschreven 22 studenten, namelijk 5 voor de theologie, 12 voor de rechten, 3 voor de letteren, 1 voor de wis- en natuurkunde, 1 voor de medicijnen. Van bedoelde 22 inschrijvingen hadden er 4 plaats vóór de groote vacantie en 18 daarna. Het geringe aantal der tusschentijdsche inschrijvingen hangt ten nauwste hiermede samen, dat niet één student uit Zuid-Afrika of Noord-Amerika tot ons kwam, wat zonder twijfel als gevolg van den jammervollen oorlog moet worden beschouwd.

Diezelfde krijg is oorzaak, dat niet weinigen onder onze studenten nu reeds langer dan een jaar van de geregelde aanraking met onze Hoogeschool zijn verstoken. Het aantal der gemobiliseerden bedraagt iets meer dan twintig. Sommigen hunner verkeeren, wat gelegenheid tot studie betreft, in betrekkelijk gunstige omstandigheden, terwijl anderen in dit opzicht zeer misdeeld zijn. Allen echter brengen zware offers voor de veiligheid van het vaderland. Wij bieden hun onze dankbare hulde.

Wellicht zal de mobilisatie ook hiervan oorzaak zijn geweest, dat er in de juridische faculteit geene enkele promotie plaats had. In de klassieke letteren promoveerde de Heer C. M. BUIZER, terwijl de summi honores in de

theologie werden verkregen door de Heeren H. A. LAMPRECHT en H. S. PRETORIUS, beiden uit Zuid-Afrika.

Bleven in de juridische faculteit promoties achterwege, in die der letteren ontbrak het aan doctorale en candidaats-examens. Afgelegd werden 11 propaedeutische examens, 1 examen volgens Art. 135 H. O. W. en 1 admissie-examen, alle met gunstigen uitslag.

In de juridische faculteit zijn afgenomen 2 doctorale examens eerste en evenveel tweede gedeelte, alsmede 5 candidaats-examens. Ook hier was de uitslag steeds gunstig.

Uitteraard had de theologische faculteit het minst van de mobilisatie te lijden, schoon ook een tweetal van hare studenten een tijdlang de wapenen droegen. Afgelegd werden 6 doctorale examens eerste en evenveel tweede gedeelte. Voorts 2 candidaats eerste en 6 tweede gedeelte, alsmede 4 ongedeelde candidaats-examens. Voor het candidaats tweede gedeelte had eenmaal eene afwijzing plaats.

Met dankbaarheid mag geconstateerd, dat geene enkele maal eene tuchtzaak aanhangig behoefde te worden gemaakt. Het leven in het Hospitium had, onder de uitnemende leiding van Mevrouw JANSSONIUS, zijn gewone verloop. Alleen het probleem der gastvrijheid baarde ongewone zorg, waar de voormalige logeerkamer door een inwonend student is bezet.

Aan plaatsgebrek lijdt ook nog steeds onze Bibliotheek. Door eene Commissie uit den Senaat, waaraan onze volijverige Bibliothecaris, Dr. JOH. C. BREEN, is toegevoegd, worden maatregelen tot verbetering van den toestand overwogen. Als custos bibliothecae fungeert de Heer J. TERPSTRA.

Het zou ondankbaar wezen, wanneer we van het Universiteitsgebouw afscheid namen, zonder een woord te wijden aan het Bureel. Hij, die daar den scepter zwaait,

was dit jaar een lotgenoot van den rector. Beiden toch misten maar al te zeer de geregelde hulp van onzen dienstvaardigen pedel, die slechts nu en dan kon verschijnen, veelal in militaire kleedij. Hoezeer ook bij zijne tijdelijke plaatsvervangers de *voluntas* mocht worden geprezen, zijn *vires* werden er niet minder om gemist. Des te meer zijn we dank schuldig aan Zijne Excellentie den Minister van Oorlog, die hem ons voor de laatste maand van het rectorale jaar ten volle afstond.

Zeer ver reikten dit jaar de relaties onzer Universiteit naar buiten. In de vergaderingen van den Senaat bevonden zich onder de ingekomen stukken herhaaldelijk brochures en circulaires, waarin het goed recht der verschillende oorlogvoerende mogendheden werd bepleit. De vertoogen van beide zijden werden steeds met de meeste onpartijdigheid voor kennisgeving aangenomen.

Alweer moet ik van de tijdsomstandigheden spreken, waar ik in herinnering breng, dat in onze stad de jaarlijksche audientie van Hare Majesteit de Koningin achterwege bleef. Ten paleize ging de Senaat dus niet, maar wel tweemaal ten raadhuize. De rector maakte, vergezeld van den ab-actis, die hem — gelijk in alles — ook hierin trouw ter zijde stond, op 13 Januari zijne opwachting bij den vertrekkenden Burgemeester, den Heer Jhr. Mr. Dr. A. ROËLL, thans Commissaris der Koningin in Noord-Holland, en op 24 Maart bij diens opvolger, den Heer J. W. C. TELLEGEN.

De wetenschappelijke samenkomst op 7 Juli te Groningen gehouden, was ook ditmaal een succes, schoon de pogingen om een oud-leerling onzer Universiteit als referent te doen optreden — alweer ten gevolge der mobilisatie — niet tot het gewenschte resultaat hadden geleid.

De verhouding tot andere Hoogescholen was steeds van vriendschappelijken aard. Aan de bezitters van het candidaats-diploma der Theologische School te Kampen werd vrijstelling van het propaedeutisch examen en van het candidaats-examen in de theologie verleend. Een soortgelijk besluit was reeds vroeger genomen ten aanzien der Theologische School te Grand-Rapids in Noord-Amerika.

Hiermede is mijne taak ten einde en wend ik mij tot u, waarde collega BOUMAN. Onze Universiteit voltooit heden haar zevende lustrum. En juist op dezen dag wordt voor de eerste maal de rectorale staf gelegd in handen van een medisch hoogleeraar. Het is mij een voorrecht, dat ik hem u mag overreiken. Zij het niet voor de laatste maal. Uwe wijze bezonnenheid vervult mij met de beste verwachtingen omtrent uw bestuur. Wij weten niet, wat ons in het komende jaar beidt. Maar één ding weten we, dat Immanuël is de Koning der koningen, de Heer der heeren. Eén ding weten we, dat Hij gezeten is ter rechterhand van zijnen Vader en onzen Vader, van zijnen God en onzen God. Eén ding weten we, dat aan volk en vaderland en ook aan onze Hoogeschool niets kan overkomen buiten den wil van onzen Vader, die in de hemelen is.

Moge deze God het ons schenken op den volgende 20sten October ons te verheugen in den vrede der natiën, in de welvaart van het vaderland, in den toenemenden bloei onzer Vrije Universiteit.

Vivat, crescat, floreat academia nostra!

IK HEB GEZEGD.

AANTEEKENINGEN.

Bladz. 6.

- 1) F. BUHL, Geographie des alten Palästina (Freiburg i. B. und Leipzig, 1896), p. 24.
- 2) Jesaja 28:1.
- 3) H. WINCKLER, Die Keilinschriften und das Alte Testament, 3. Auflage (=KAT³, Berlin 1903), pag. 62, noot 2.
- 4) II Koningen 17:5 en 18:10.
- 5) In den tijd, waarover deze rede handelt, hebben de volgende Assyrische koningen geregeerd:

Tiglath-Pileser III	745—727,
Salmanassar V	727—722,
Sargon	722—705,
Sanherib	705—681,
Esarhaddon	681—668,
Asurbanipal	668—626.

In de telling van koningen met gelijknamige voorgangers volg ik P. SCHNABEL, Die Genealogie der Assyrikerkönige von 1400 bis 722 v. Chr., in de Orientalistische Literaturzeitung (=OLZ), 1909, kol. 527—531.

6) Hij stierf in de maand Tebeth, en wel vóór den 12^{en}. Zie Bab. Chron. B, I 29—31; tekst bij FRDR. DELITZSCH, Assyrische Lesestücke, 5. Auflage (=AL⁵, Leipzig 1912), pag. 135; transcriptie en vertaling bij H. WINCKLER, Keilinschriftliche Bibliothek, Band II (=KB II, Berlin 1890), pag. 276 v. Vergelijk voor den datum van Sargons troonsbestijging WINCKLER, KAT³, pag. 63.

Hier en in het vervolg citeer ik de Babylonische of Assyrische teksten naar de uitgaven, die door mij zijn gebruikt, zonder daarmede eventueel het bestaan van andere edities te willen miskennen. Ook heb ik niet gestreefd naar volledige aanhaling van parallele teksten.

Bladz. 7.

- 7) In II Kon. 17:6 en 18:10 wordt niet gezegd, dat Samaria door Salmanassar is ingenomen, schoon men het er licht uit lezen kan.
- 8) H. WINCKLER, Die Keilschrifttexte Sargons (Leipzig 1889), Band I (=Sargon, I), pag. 82 v. (Ann. XIV 15).
- 9) ibidem, pag. 4 v. (Ann. 15).

- 10) I Koningen 16:24.
- 11) II Koningen 15:29.
- 12) Genesis 15:18 en elders.
- 13) Jeremia 2:18.
- 14) II Koningen 17:6 en 18:11.
- 15) WINCKLER, KAT³, pag. 269.
- 16) Genesis 11:32.

Bladz. 8.

17) P. ROST, Die Keilschrifttexte Tiglat-Pileasers III (Leipzig 1893), Band I, pag. 44 v. (Platteninschrift I, 18) en 64 v. (Thontafelinschrift, Avers, 36).

18) O. WEBER, Die Literatur der Babylonier und Assyrier (Leipzig 1907), pag. 225.

19) O. WEBER, Sanherib, in: Der Alte Orient, Jahrg. VI, Heft 3 (= AO VI 3, Leipzig 1905), pag. 3. R. W. ROGERS, Cuneiform Parallels to the Old Testament (New York and Cincinnati, 1912), pag. 238.

20) WINCKLER, KB II, pag. 120, noot.

21) WEBER, Lit. Bab. Ass., pag. 225.

Bladz. 9.

22) WEBER, Lit. Bab. Ass., pag. 225.

23) De inscripties van Sanherib zijn totnogtoe niet bijeengebracht in eene soortgelijke editie als die van zijne beide voorgangers (zie aant. 8 en 17). Dit gemis wordt eenigermate vergoed door GEO. SMITH, History of Sennacherib, ed. by A. H. SAYCE, London 1878. In dit werk zijn de Assyrische bronnen voor Sanheribs geschiedenis grotendeels in historische volgorde gebracht. De bijgevoegde transcriptie en vertaling zijn verouderd. Eene bepaalde categorie van opschriften vindt men in transcriptie en vertaling bij B. MEISSNER und P. ROST, Die Bauinschriften Sanheribs, Leipzig, 1893. Omtrent de teksten, die tot op 1888 bekend waren, raadplege men C. P. TIELE, Babylonisch-Assyrische Geschichte (Gotha 1886—88), pag. 310 v.v. Onder de publicaties van later bekend geworden teksten is vooral te noemen: Cuneiform Texts, Part XXVI, London 1909, British Museum. Hier geeft L. W. KING de inscriptie van het prisma N°. 103000, in het vervolg door mij geciteerd als King-Prisma. De uitvoerige „Introduction” bevat o.a. transcriptie en vertaling der tweede helft van dit opschrift. De eerste helft is, afgezien van geringe varianten, gelijkkluidend met het reeds lang bekende Taylor-Prisma (zie aant. 24). De Duitsche opgravingen te Assur hebben slechts eenige kleine inscripties van Sanherib aan het licht gebracht. Zie: Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts, Erstes Heft: Autographien von L. MESSERSCHMIDT (Leipzig 1911), N°. 43—50 en 72—74. De in 1905 door O. WEBER (AO VI 3, pag. 3) aangekondigde wetenschappelijke uitgave van Sanheribs opschriften is nog niet verschenen.

Bladz. 10.

24) Ik heb hier het oog op den Bellino-Cylinder en den Rassam-Cylinder, respectievelijk gedateerd in 702 en 700 v. Chr. Van de jongere inscripties is het King-Prisma gedateerd in 694 en het Taylor-Prisma in 691 v. Chr. Zie KING in *Cuneiform Texts*, Part XXVI, pag. 7 v. De gebeurtenissen, vermeld in de rots-inscriptie van Bavian (zie aant. 25) loopen tot op het jaar 689.

25) De rots-inscriptie van Bavian. Tekst, vertaling en commentaar bij H. POGNON, *L'inscription de Bavian*, Paris 1879—80. Doordat Pognon geene transcriptie geeft, is zijne vertaling moeilijk te controleeren. Geheeltelijke transcriptie en vertaling vindt men bij C. BEZOLD, KB II, pag. 116—119, en bij L. W. KING, *Records of the Reign of Tukulti-Ninib I* (London 1904), pag. 115—121.

Bladz. 12.

26) Keilschrifttexte aus Assur hist. Inhalts. N°. 43—50 en 72—74.

27) WINCKLER, KAT³, pag. 49 v. en 62 v.

28) WINCKLER, Sargon, I, pag. I.

29) Taylor-Prisma, II 18—29. Tekst bij DELITZSCH, AL⁵, pag. 65. Transcriptie en vertaling bij R. HOERNING, *Das sechsseitige Prisma des Sanherib*, Diss. Leipzig, 1878, en bij BEZOLD, KB II, pag. 88 v.

30) WINCKLER, Sargon, I, pag. 70—79 en elders.

31) Kâr-Sinahêriba komt meer overeen met Kâr-Šarrukîn. WINCKLER, Sargon, I, pag. 16 v. (Ann. 74) en 108 v. (Prunkinschr. 63).

32) Vgl. Winckler, KAT³, pag. 74.

33) MEISSNER und ROST, *Bauinschriften*, pag. 3.

Bladz. 13.

34) Bellino-Cylinder, 34—36. Tekst bij SMITH, *Hist. of Senn.*, pag. 140 v. Transcriptie en vertaling beter bij MEISSNER und ROST, *Bauinschr.* pag. 6 v.

35) Het Assyrische woord, *temmennu*, beteekent eigenlijk „stichtingsoorkonde” en wordt ook gebruikt voor „fundament”.

36) Vgl. A. JEREMIAS, *Handbuch der altorientalischen Geisterkultur* (= HAOG, Leipzig 1913), pag. 190.

37) Het King-Prisma, dat ik bij de behandeling van Sanheribs bouwen in hoofdzaak ben gevolgd.

38) King-Prisma, V 38—42.

Bladz. 14.

39) King-Prisma, V 43—47.

40) *ibidem*, 48—51.

41) Deze woorden ontbreken overigens in den ouderen tekst van den Bellino-Cylinder (SMITH, pag. 142; MEISSNER und ROST, pag. 8 v.), wellicht omdat Sanherib toentertijd het plan van de vergrooting der stad nog niet had opgevat.

42) King-Prisma, VII 58—64.

Bladz. 15.

43) Omtrent de beteekenis dezer getallen in de Babylonische godenwereld kan men raadplegen M. JASTROW Jr., Die Religion Babyloniens und Assyriens; zie het register, 2. Band, 2. Hälfte (Giessen 1912), pag. 1071 (i. v. „Götter: Dreiheit”) en 1095 (i. v. „Sibitti”). Voorts JOH. HEHN, Die biblische und die babylonische Gottesidee (Leipzig 1913), pag. 182 (noot) en 427 (register i. v. „Sieben”). Zie ook JOH. HEHN, Siebenzahl und Sabbath bei den Babyloniern und im Alten Testament, Leipzig 1907.

44) King-Prisma, VII 65—VIII 15.

45) Vgl. JEREMIAS, HAOG, pag. 152.

Bladz. 16.

46) Aldus DELITZSCH, AL⁵, pag. 183.

Bladz. 17.

47) MEISSNER und ROST, Bauinschriften, pag. 70 v.

Bladz. 18.

48) Bavian-Inscriptie, 8—11.

49) ibidem, 11 v.; King-Prisma, VIII 16—30.

50) Bavian-Inscriptie, 12.

51) King-Prisma, VIII 31—42.

52) ibidem, 46 v.

53) ibidem, VII 51 v.

54) Taylor-Prisma, VI 28.

Bladz. 19.

55) FRDR. DELITZSCH, Assyrisches Handwörterbuch (Leipzig 1896), pag. 646^a (i. v. šêdu).

56) King-Prisma, V 64—78.

57) ibidem, VI 32—35.

58) Handelingen 17:22.

59) Misschien te zoeken in den Anti-Libanon of den Hermon. Zie FRDR. DELITZSCH, Wo lag das Paradies (Leipzig 1881), pag. 103 v.

60) King-Prisma, VI 47—53.

61) Gezocht in den Anti-Libanon. Zie WINCKLER, KAT³, pag. 190.

62) King-Prisma, VI 54 v.v.

63) ibidem, 62 v.v.

Bladz. 20.

64) King-Prisma, VI 80—88.

65) Cuneiform-Texts, XXVI, pag. 25.

66) King-Prisma, VI 89 v.

67) MEISSNER und ROST, Bauinschriften, pag. 92 v. III. Keilschrifttexte aus Assur hist. Inhalts, N°. 48, 72, 73.

Bladz. 21.

68) King-Prisma, VII 1—8.

69) ibidem, 16 v.

70) Jesaja 10:13.

71) WEBER, Lit. Bab. Ass., pag. 228.

Bladz. 22.

72) Bellino-Cylinder, 13.

73) Mattheus 15:27.

74) WEBER, AO VI 3, pag. 12.

75) SMITH, Hist. of Senn., pag. 96, regel 93; Taylor-Prisma, V 43.

76) Richteren 6:5.

77) Taylor-Prisma, III 68.

78) Obadja vs. 4.

79) Taylor-Prisma, III 20.

Bladz. 23.

80) I. BENZINGER, artikel: Heuschrecke, in HERZOGS Realencyklopädie³, VIII, pag. 29.

81) Taylor-Prisma, V 78.

82) WINCKLER, Sargon, I, pag. XVIII; KAT³, pag. 65.

83) Hier verdient genoemd te worden de interessante tekstpublicatie van F. THUREAU-DANGIN, Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.), Paris 1912. Het is het breedvoerigste relaas, dat we van eenige Assyrische krijgsonderneming bezitten. De tekst heeft grooter omvang dan die van den Taylor-Cylinder, onze voornaamste bron voor heel den tijd van Sanheribs regeering. Met minutieuze nauwkeurigheid beschrijft Sargon hier een zijner Armenische veldtochten, en wel in den eigenaardigen vorm van een brief aan den rijksgod Assur. Bezaten we een even uitvoerig relaas van de expeditie tegen Asdod in 't jaar 711, er zou stellig menige lichtstraal vallen op de politieke geschiedenis van het rijk Juda. Vgl. Jesaja 20:1.

84) WINCKLER, KAT³, pag. 101.

Bladz. 24.

85) Taylor-Prisma, III 66—IV 20; vgl. WEBER, AO VI 3, pag. 13.

86) King-Prisma, IV 61—91; vgl. Cuneiform Texts, XXVI, pag. 9—16; H. WINCKLER, Ein neues Prisma Sinacheribs im British Museum (OLZ, 1910, kol. 145—150); K. TALLQUIST, Das Datum des Feldzuges Sanheribs gegen Hilaku (OLZ, 1911, kol. 344 v.). King en Winckler stellen dezen tocht in het jaar 698, Tallquist in 696.

Bladz. 25.

87) Dit was de tweede regeering van Merodach-Baladan. Voor de eerste maal had hij den troon bestegen in 721 v. C., enkele maanden na den aanvang van Sargons regeering in Assyrië. In zijn twaalfde regeeringsjaar vluchtte hij voor Sargon naar Elam (Bab. Chron. B, I 32—II 4). In den troebelen tijd van Sanheribs eerste jaren keerde hij terug (Bab. Koningslijst A, bij E. SCHRADER, KB II, pag. 287).

88) Taylor-Prisma, I 19—62; uitvoeriger Bellino-Cylinder, 5—19.

89) Bab. Chron. B, II 26—31; Taylor-Prisma, III 63 v.v.

90) Taylor-Prisma, III 51—57; uitvoeriger Memorial Tablet, 8—12 (SMITH, Hist. of Senn., pag. 40). Laatstgenoemde tekst, waarvan het origineel zich te Konstantinopel bevindt, wordt ook als „Sanh. Konst.” geciteerd.

91) Ik volg hier voornamelijk den tekst, die te vinden is bij SMITH, Hist. of Senn., pag. 89—98. Verschillende passages zijn verklaard door DELITZSCH, Ass. Handwörterbuch, in vocibus.

Bladz. 26.

92) Mem. Tablet (Konst.), 23 v.

93) WINCKLER, Sargon, I, pag. XXX, noot 2; pag. XL, noot 6.

94) De tocht naar Cilicië had niet later plaats dan 696 v. C., de scheeps-expeditie niet vroeger dan 694.

Bladz. 27.

95) Taylor—Prisma, IV 26.

96) Onder den naam Nergal-ušêzib; Bab. Chron. B, II 36—45.

97) ibidem, II 46—III 6.

98) Onder den naam Mušêzib-Marduk; ibidem III 12, 24.

99) Taylor-Prisma, IV 43—VI 24.

Bladz. 28.

100) POGNON, L'inscription de Bavian, pag. 1.

101) De slag bij Halulê aan den Tigris; Taylor-Prisma V 47 v.

102) Vgl. B. MEISSNER, Das Ende Šûzubs (OLZ, 1911, kol. 62 v.).

103) Bavian. Inscriptie, 50—54.

104) Deze vertaling van den vorm ú-ša-tir (regel 53), door mij afgeleid van den wortel 𐎶𐎶, is problematisch.

Bladz. 29.

105) L. W. KING, Chronicles concerning early Babylonian Kings, vol. II (London 1907), pag. 8. v. Vgl. JEREMIAS, HAOG, pag. 3.

106) „Aarde van de e-si-e van Babel”; de beteekenis van het woord e-si-e is mij niet bekend.

107) Meer woordelijk: „en zoo legde hij hem rusteloosheid op.”

Bladz. 30.

108) In de zoogenaamde Nabonedus-Cyrus-Chroniek staat als groote anomalie aangeteekend, dat koning Nabonedus (555—538 v. C.) jaren aaneen dezen plicht verzuimde, zoodat dan ook de viering van het Nieuwjaarsfeest achterwege bleef. Transcriptie en vertaling bij E. SCHRAEDER, Keilinschriftliche Bibliothek, Band III, 2. Hälfte (= KB III 2), pag. 130—133.

109) WINKLER, KAT³, pag. 51.

110) Bij SCHRAEDER, KB II, pag. 290 v., kan men met een oogopslag zien, hoe hij in de Babylonische Chroniek Tiglath-Pileser heet en in de Babylonische Koningslijst Pûlu. Mogelijk was dit zijn oorspronkelijke naam

en had hij als koning van Assyrië den naam aangenomen van zijn grooten voorganger Tiglath-Pileser I (ruim 1100 v. C.). Voor de oorspronkelijkheid van den naam Pîlu pleit, dat hij in 't Oude Testament bij zijn eerste optreden (II Kon. 15:19) dezen naam (Hebr. פִּלְז) draagt. Bij Schrader t. a. p. kan men tevens zien, dat Salmanassar en Asurbanipal als koning van Babel andere namen hebben gedragen. Blijkbaar strekte dit, om de Babyloniërs eenigermate te verzoenen met het feit, dat de koning van Assyrië hun soeverein was. De zelfstandigheid van het Babylonische koningschap werd zoo ten minste nominaal gered.

111) ROST, Keilstrifftexte Tiglat-Pilesers III, Band I, pag. X.

112) ibidem, pag. XII.

113) WINCKLER, KAT³, pag. 63.

114) Zie aantekening 87.

115) Taylor-Prisma I 37—40; vgl. TIELE, Bab. Ass. Geschichte, pag. 287.

116) WINCKLER, KAT³, pag. 79 v.

Bladz. 31.

117) Deze titel komt het eerst voor bij Ur-Engur, koning der stad Ur, ruim twee eeuwen na Sargon van Akkad.

118) Zie den aanhef der verschillende inscripties bij WINCKLER, Sargon, I, pag. 80, 96, 136, 138, 142, 146, 158, etc.

119) 't Is waar, dat ook Sargon zich in Babel op den troon heeft gezet (Bab. Chron. B, II 5). Maar — si duo idem faciunt non est idem. Sargon moge na de vlucht van Merodach-Baladan éénmaal op den troon hebben gezeten — voor het vervolg wijst hij deze eer met kuisch gebaar af, door zich te betitelen als šakkanak Bâbili, d. i. ongeveer „stadhouder (van Bêl) over Babel” (WINCKLER, Sargon, I, pag. XXVII; KAT³, pag. 73). Hierin ligt de erkenning opgesloten, dat het soevereine koningschap over Babel rehtens bestaat, schoon het niet rite wordt uitgeoefend.

120) Taylor-Prisma, V 6.

121) Bavian-Inscriptie, 45.

122) ibidem, 48 vv.

123) „ , 48.

Bladz. 32.

124) G. MASPERO, Histoire ancienne des peuples de l'Orient ² (Paris 1876), Chap. VIII: L'Empire juif.

125) ROST, Keilschrifttexte Tiglat-Pilesers III, Band I, pag. 18—23 (Ann. 104, 105, 111, 123, 131). Zijn naam luidt in de Assyrische teksten Iz-ri-ia-u of Az-ri-ia-a-u, en die van zijn land Ia-u-di.

126) Dit was het gevoelen der oudere Assyriologen. Zie inzonderheid E. SCHRADER, Keilinschriften und Geschichtsforschung (Giessen, 1878), pag. 395—421. Deze opinie werd krachtig bestreden door H. WINCKLER, Das syrische Land Jaudi und der angebliche Azarja von Juda (Altorientalische Forschungen, I, Leipzig 1893, pag. 1—23). Hij identificeerde

Ja-u-di met het Noord-Syrische rijkje יאדי, dat door de opgravingen te Sendschirli bekend was geworden, en werd hierin door meer dan een gevolgd. Maar het oude gevoelen is weer verdedigd door CH. BRUSTON, Azriaou le Judéen (*Revue de Théologie*, 1912, pag. 305—308). Uit Inscriptions van Esarhaddon (KB II, pag. 132, 148) leidt hij af, dat de naam יאדי moet worden gevocaliseerd als Jâdi. Het komt mij voor, dat hij hierin niet sterk staat, en dat men eer betwijfelen moet, of het equivalent van den naam יאדי zich wel ergens in de Assyrische geschriften laat aanwijzen. Maar overtuigend heeft hij m. i. aangetoond, dat de namen „Juda” en „Judeër” in de Assyrische teksten overal zóó geschreven worden als in de bewuste plaatsen bij Tiglath-Pileser, terwijl omgekeerd — afgezien van Az-ri-ia-a-u — de vorsten van יאדי door de Assyriërs nooit met Ia-u-di in verbinding worden gebracht, maar steeds op andere wijze aangeduid. Inderdaad moet men bij Wincklers opvatting deze complicatie van toevalligheden accepteren: Aan de Noordpunt en aan de Zuidpunt van Syrië liggen twee ongeveer gelijknamige rijken, waar gelijktijdig twee gelijknamige vorsten regeeren; en juist in dit ééne geval gebruiken de Assyriërs voor het noordelijke rijkje den naam, dien ze elders uitsluitend aan den zuidelijken staat geven. De historische onmogelijkheid, om in het onderhavige geval aan Uzzia van Juda te denken, zou wel zeer evident moeten wezen, wilde men dit alles aanvaarden.

Nu hebben de gebeurtenissen, waarvan Tiglath-Pileser spreekt, uiterlijk in 738 v. C. plaats gehad. En Uzzia van Juda is naar mijne berekening gestorven in 737 of misschien 736. Weliswaar was hij in zijne laatste jaren melaatsch, zoodat hij niet persoonlijk in Noord-Syrië kon optreden. Maar dit wordt in den Assyrischen tekst ook niet van Az-ri-ia-a-u gezegd. De plaatsen, die Winckler hiervoor aanvoert, zijn zoo geschonden, dat men even goed aan troepen van dezen vorst kan denken. Duidelijk te lezen staat er alleen, dat negentien Hamatheensche districten het met Az-ri-ia-a-u hielden tegenover Assyrië. En ik zie geen enkelen grond, waarom we hier niet aan Uzzia zouden denken. Dat zijne politieke agenten en eventueel ook zijne troepen in het gebied van Hamath den Assyriër tegenwerkten, is bij de toenmalige verhoudingen zeer wel aan te nemen. Onder koning Menahem was de politiek van Israël, betrekkelijk gesproken, pro-assyrisch (II Kon. 15:19). De rivaliteit tusschen beide zusterrijken bracht meê, dat Juda hierin eene reden vond om anti-assyrisch te wezen. Doch Menahem had geen eensgezind volk achter zich; weinige jaren later kreeg onder Pekah de anti-assyrische partij de overhand (II Kon. 15:29). Doordat Israël onder Menahem innerlijk verdeeld was, kon Juda langs Israël heen zich in verbinding stellen met de bewuste Hamatheensche districten. Damaskus zal dit althans niet hebben tegengewerkt. Anti-assyrisch en pro-damaskeensch waren vrijwel identische begrippen. En het was niet zonder antecedent, wanneer Juda zich verstond met

Damaskus tegenover Israël (I Kon. 15:16—20). Ten slotte stem ik de opmerking van Bruston toe, dat de anti-assyrische elementen in het land van Hamath eer steun zouden zoeken bij het onafhankelijke en relatief machtige rijk Juda dan bij den miniatuur-staat יִזְרְאֵל, waar de Assyrische invloed zich reeds eene eeuw tevoren had doen gelden.

127) Onder Rezin van Damaskus en Pekah van Israël vergeten deze beide rijken hunne oude veeten, blijkbaar om samen sterk te staan tegenover Assyrië. In Juda herhaalt zich nu weer — mutatis mutandis — het geval van koning Asa (I Kon. 15:16—20). Achaz verstaat zich met Assyrie tegenover het vereenigde Israël-Damaskus (II Kon. 16:5—9; vgl. Jesaja 7).

128) Jesaja 7:14; vgl. 8:8.

Bladz. 33.

129) Taylor-Prisma, II 69—72.

130) ibidem, II 34—III 41 (en parallelen).

131) II Koningen 18:13—19:37 (en parallelen).

132) Oudere litteratuur is besproken door J. V. PRAŠEK, Sanheribs Feldzüge gegen Juda (Mitteil. der Vorderas. Gesellschaft, 1903, N°. 4), pag. 1—13. Van het daar ontbrekende verdient vooral genoemd te worden A. KÖHLER, Lehrbuch der Bibl. Gesch. Alten Testamentes, II. Hälfte, 2. Theil (Erlangen und Leipzig, 1893), pag. 434—450. Jongere litteratuur wordt door mij in het vervolg ter sprake gebracht.

133) Het heeft vrij lang geduurd eer men tot deze zekerheid kwam. Terwijl Tiglath-Pileser en Sargon eigenlijke annalen hebben nagelaten, d. w. z. inscripties, waarin de gebeurtenissen zijn gerangschikt naar de regeeringsjaren, bezitten we van Sanherib zoogenaamde krijgsgeschiedenissen, met indeeling niet naar jaren, doch naar veldtochten. Hierdoor wordt nu ook wel in 't algemeen eene chrönologische orde gewaarborgd. Maar de dateering levert toch moeielijkheid op, wijl er niet altoos in één jaar één krijgstoct heeft plaats gehad. Doch de dateering wordt weer vergemakkelijkt door de omstandigheid, dat we krijgsgeschiedenissen met ondergeschreven datum bezitten uit de jaren 702, 700, 694 en 691 (zie aant. 24), alsmede door het controlemiddel, dat de Babylonische kronieken en koningslijsten ons bieden.

134) De vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, of Merodach-Baladan in dit alles de hand heeft gehad. Ze hangt hiermede samen, of het gezantschap van dezen vorst aan Hizkia (II Kon. 20:12—19) moet worden gesteld in zijne eerste dan wel in zijne tweede regeering (zie aant. 86). En deze vraag is weer annex met heel de gecompliceerde quaestie der Hizkiaansche chronologie, waarover ik mij een nader oordeel moet voorbehouden.

Bladz. 34.

135) Taylor-Prisma, II 35—57.

136) Taylor-Prisma, 58—68. Voor de beteekenis der uitdrukking *i-na me-ti-i-ik gir-ri-ia* (regel 65) is te vergelijken: THUREAU-DANGIN, Huitième Campagne de Sargon, pag. 5, noot 11.

137) In dit geval moet men aannemen, dat de Assyriërs heel de kuststreek van Jafo tot Askalon hebben bezet, alvorens een beslissenden aanval te doen op Ekron, dat verder landwaarts in was gelegen.

Bladz. 35.

138) Taylor-Prisma, II 69—III 5.

139) ibidem III 5—20: vgl. II Kon. 18:13.

140) II Kon. 18:14—16; vgl. Taylor-Prisma, III 34—40.

141) Vgl. R. KITTEL, Geschichte des Volkes Israel, II² (Gotha, 1909), pag. 566.

Bladz. 36.

142) Omtrent de verschillende bronnenscheidingen en tekstomzettingen, die voorgeslagen zijn, kan men zich oriënteeren bij A. ŠANDA, Die Bücher der Könige, II. Halbband (Münster i. W., 1912), pag. 289 v.v. Van iets ouderen datum zijn C. F. LEHMANN-HAUPT, Israel, Seine Entwicklung im Rahmen der Weltgeschichte, Tübingen 1911 (zie pag. 111—122) en N. SCHLÖGL, Die Bücher der Könige, Wien 1911 (zie pag. 298). De jongste mij bekende studie over Hizkia en Sanherib is van R. W. ROGERS, Sennacherib and Judah, verschenen in: Studien zur semitischen Philologie und Religionsgeschichte, Julius Wellhausen gewidmet (= Festschrift Wellhausen, Giessen 1914), pag. 317—328.

143) Taylor-Prisma, III 23—26.

144) Niet onaannemelijk is de etymologie van dezen titel als *ra b ša k ê* „overste der hoogen”. Zie DELITZSCH, Ass. Handwörterbuch, pag. 685^a; ŠANDA, Könige, II, pag. 250.

145) Op deze trouwbreuk van Sanherib wordt misschien gedoeld in Jesaja 33:1, 8. Vgl. KITTEL, Gesch. des Volkes Israel, II², pag. 564, noot 1.

146) II Koningen 19:6, 7.

Bladz. 37.

147) II Koningen 19:9.

148) Vgl. ŠANDA, Könige, II, pag. 266.

149) Dat hij zijn leger voor Jeruzalem zou hebben achtergelaten, (ŠANDA, pag. 266), blijkt uit niets.

150) II Koningen 19:8.

151) Het litteratuur-overzicht bij PRAŠEK (zie aant. 132) is aan deze quaestie georiënteerd.

152) G. RAWLINSON (bij PRAŠEK, pag. 2) stelde den tweeden tocht in 699 v. C. In den tekst heb ik het oog op latere auteurs.

153) PRAŠEK heeft aan de verdediging dezer stelling zijne geheele studie gewijd, daarbij voornamelijk steunende op de bronnenscheiding in II

Kon. 18 en 19 door B. STADE (*Zeitschr. f. d. alttest. Wissenschaft*, 1886, pag. 172—183) en op verschillende historische studiën van WINCKLER (zie ook KAT³, pag. 83). Sedert is dit gevoelen voorgestaan door WEBER (AO VI 3, pag. 21—24) en ROGERS (zie aant. 141). Men kan echter niet zeggen, dat het in onze dagen de overhand heeft. Terwijl KITTEL het onbesproken laat, wordt het bestreden door LEHMANN-HAUPT, SCHLÖGL en vooral ŠANDA.

Bladz. 38.

154) Dit weten we voornamelijk door eene inscriptie van Esarhaddon, Prisma A, II 55—III 24. Tekst bij A. SARSOWSKY, *Keilschriftliches Urkundenbuch zum Alten Testament* (Leiden 1911), pag. 36, waar de oudere edities worden aangegeven. Vgl. E. A. BUDGE, *The History of Esarhaddon* (Boston 1881), pag. 54—59. Vertaling en transcriptie bij L. ABEL, KB II, pag. 130 v.

155) Als vaststaande kan worden aangemerkt, dat Tirhaka inderdaad niet vroeger dan 691 aan de regeering is gekomen. Hierdoor is echter de mogelijkheid niet uitgesloten, dat hij reeds in 701 aan het hoofd der Egyptisch-Ethiopische krijgsmacht stond. Zie zoowel voor het een als het ander ŠANDA, *Könige*, II, pag. 267—271. Vgl. ED. MEYER, *Aegyptische Chronologie* (*Philos. und Hist. Abhandlungen der Kgl. Preuss. Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1904), pag. 205—210: Die letzten elf Dynastien nach Manetho; J. H. BREASTED, *Ancient Records of Egypt*, vol. IV (Chicago 1906), 892 v.v. BREASTED-RANKE, *Geschichte Aegyptens* (Berlin 1911), pag. 405. De titel מֶלֶךְ כּוּשׁ, in II Kon. 19:9 aan Tirhaka gegeven, is als prolepsis op te vatten.

Bladz. 39.

156) II Koningen 19:21, 22.

157) II Koningen 19:32—34.

158) Herodotus, II 141. Vgl. W. SPIEGELBERG, *Aegyptologische Randglossen zu Herodot* (*Zeitschr. f. ägypt. Sprache und Altertumskunde*, 1906, pag. 91—94); A. WIEDEMANN, *Die Statue des Priesters Sethon zu Memphis* (OLZ, 1908, kol. 179—182).

159) Met dit hooge getal is te vergelijken het getal van 150000 vijanden, die Sanherib zegt in den éénen slag bij Halulê (zie aant. 101) te hebben geveld (Mem. Tablet, 48, bij SMITH, *Hist. of Senn.*, pag. 128). Beide getallen geven vrijwel een gelijk idee van de sterkte der legers, die in het veld werden gebracht.

Bladz. 40.

160) Vgl. II Kon. 19:35 met II Sam. 24:15 v.v.

161) Taylor-Prisma, III 40 v.

162) Zoo doen WINCKLER en ROGERS. Daarentegen stelt WEBER den tocht in 't jaar 690. Vgl. aant. 152 en 153.

Bladz. 41.

163) Een dergelijk perspectief als in de profetie van II Kon. 19:7 vindt men in die van Hosea 1:4.

Bladz. 42.

164) Verschillende gevoelens omtrent de ligging worden vermeld door PRAŠEK, pag. 39.

165) WINCKLER, KAT³, pag. 77 v.

166) ibidem, pag. 83.

167) P. JENSEN, Inschriften Ašurbanipal's I Die Annaleninschrift des Rassam-Cylinders, IV 70—73 (KB II, pag. 192 v.). Vgl. DELITZSCH, Ass. Handwörterbuch, pag. 344^a (i. v. kispu).

168) WINCKLER, KAT³, pag. 85.

169) WEBER, AO VI 3, pag. 5.

Bladz. 43.

170) Het Babylonische bericht spreekt slechts van één vadermoorde-naar („*zijn zoon*”, Chron. B, III 35). Ook noemen Polyhistor en Abydenus (bij Eusebius, *Chronicorum liber prior*, ed. A. SCHOENE, Berolini 1875, kol. 27 en 35) elk slechts één naam. Esarhaddon spreekt echter van „misdadige lieden, die *mijne broeders* tot boosheid hadden aanzet.” Zie H. GRESSMANN, *Altoriental. Texte und Bilder zum alten Testamente*, Erster Band: Texte (Tübingen, 1909), pag. 123, bovenaan. Vgl. ŠANDA, *Könige*, II, pag. 287 v.

171) ŠANDA, pag. 286, wijst erop, dat de Bab. Chron. B niet zegt, dat Sanherib naar Babel kwam, maar wel, dat er in Assyrië een oproer begon *op den dag van den moord*. Ook de omstandigheid, dat de moordenaars naar Armenië vluchtten (II Kon. 19:37), wijst veeleer op Assyrië dan op Babel als tooneel van den moord. In zake deze vlucht naar Armenië is te vergelijken ŠANDA, pag. 288.

172) II Koningen 19:7.

Bladz. 44.

173) Taylor-Prisma, II 29^b—33. Hier spreekt Sanherib over „de verre Meden, welker land niemand onder mijne koninklijke vaders had hooren noemen”. Dit ziet eruit als pure grootspraak, aangezien Sanheribs voorgangers herhaaldelijk van de Meden melding maken. Maar toch zal er wel eenige waarheid in liggen. Herodotus zegt namelijk (I 130), dat de Medische heerschappij in Voor-Azië 128 jaar heeft geduurd, ongerekend de periode, waarin de Scythen heerschten. Met inbegrip van dit Scythische interregnum, dat 28 jaar aanhield (I 106), is de duur van het Medische rijk te stellen op 156 jaar. Te oordeelen naar de Nabonedus-Cyrus-Chroniek, voorzijde, tweede kolom, 1—5 (KB III 2, pag. 128—131), viel het einde dezer 156 jaar in het zesde jaar van Nabonedus, d. i. 550 v. C., in welk jaar de laatste Medische koning aan Cyrus werd uitgeleverd. De door Herodotus bedoelde Medische heerschappij moet dus

begonnen zijn in 706 v. C., kort voor den dood van Sargon en de troonsbestijging was Sanherib. Deze was dan inderdaad de eerste Assyriër, die tribuut 'ontving van de Medische dynastie, welke volgens Herodotus (II 96—102) door Deioces werd gesticht.

Men vindt echter bij Herodotus ook andere gegevens, die zich niet zonder meer met het bovenstaande laten vereenigen. Hij noemt slechts vier Medische koningeu, en wel met een gezamenlijken regeeringsduur van 150 jaar, t. w.:

Deioces	53 jaar	(Herod. I 102),
Phraortes	22 „	(„ „ „),
Cyaxares	40 „	(„ „ 106),
Astyages	35 „	(„ „ 130).

Met de opgave van Herodotus (I 107 v.), dat Astyages' dochter Mandane de moeder werd van Cyrus, stemt Xenophon overeen (Cyrop. A, II 1). Hij weet er echter niets van, dat Cyrus zijn grootvader van den troon zou hebben gestooten. Volgens hem stierf Astyages als koning en werd opgevolgd door Cyaxares, den broeder van Mandane (A, V 2). En in de straks aangehaalde plaats uit de Nabonedus-Cyrus-Chroniek heet de laatste Medische koning weer Astyages. De veronderstelling ligt voor de hand, dat deze niet de grootvader van Cyrus was, maar diens volle neef.

De problemen, welke hiermede samenhangen, zijn herhaaldelijk behandeld door den Iranist G. HÜSING, o. a. in OLZ, 1899, kol. 139; 1907, kol. 23; 1913, kol. 97; 1914, kol. 60; 1915, kol. 33, 111, 177, 205, 232. Hij onderscheidt Cyaxares I, Astyages I, Cyaxares II, Astyages II, en betoogt, dat Herodotus de gelijknamige koningen met elkander heeft verward, of ten minste tot hunne identificatie door glossatoren (in I 73, 103) aanleiding gegeven (OLZ 1915, kol. 36 v.). Eenerzijds maakt Hüsing aannemelijk, dat de heerschappij der Scythen, die geheel binnen de regeering van Cyaxares I valt (Herod. I 103—107), ongeveer van 643 tot 615 v. C. in te stellen (OLZ, 1915, kol. 33 vv.). Andererzijds toont hij aan, dat Cyaxares II in 557 v. C. nog moet hebben geregeerd (Herod. I 73; vgl. OLZ 1915, kol. 111 v.v.).

Voorzoover ik in staat ben de onderzoekingen van Hüsing te contro-leeren, kan ik over het geheel zijne resultaten billijken. Het komt mij echter voor, dat hij de getallen van Herodotus voor den regeeringsduur der afzonderlijke koningen te ongunstig beoordeelt, wanneer hij zegt (OLZ, 1915, kol. 35): „Sie sind überhöht, weil Herodotos in dieser Rechnung den zweiten Kuaxares und den zweiten Astuages (vgl. I 73) mit ihren beiden gleichnamigen Vorgängern zusammengeworfen hat". Ware dit het geval, dan zou de rekening wel beter sluitende zijn gemaakt. Dat de getallen niet alle vier historisch juist kunnen zijn, is evident. We kunnen echter m. i. volstaan met eene onwillekeurige corruptie aan te nemen in een van de vier. Hüsing zelf is van oordeel (OLZ 1915, kol. 37),

dat „I 130 uit den 35 Jahren für Astuages I. vielleicht eine zutreffende Angabe enthält”. Inderdaad moet de fout bij zijne voorgangers gezocht worden, indien men althans het getuigenis van Herodotus wil aannemen, dat de 28-jarige heerschappij der Scythen geheel binnen de regeering van Cyaxares I viel en aan den ondergang van Nineve (606 v. C.) niet al te korten tijd voorafging (I 106). En de verkorting moet eene aanzienlijke zijn, wanneer Hüsing terecht uit Berossus afleidt, dat Astyages I de veroveraar van Nineve was (OLZ 1913, kol. 100 v.; 1915, kol. 33). Nu springt het in het oog, dat de 40-jarige regeering van Cyaxares I, zal ze inderdaad de 28 jaar der Scythenheerschappij hebben omvat, geene sterke verkorting toelaat. En bij de 22 jaar van den volgens Hüsing valschelijk dusgenaamden „Phraortes” (OLZ 1913, kol. 99 v.; 1915, kol. 35) is eene afdoende verkorting uiteraard buitengesloten, indien hij althans de daden zal hebben verricht, die Herodotus hem toeschrijft (I 102).

Ik zie echter geen dergelijk bezwaar tegen de veronderstelling, dat het getal 53 bij Deioces getreden is in de plaats van een oorspronkelijk 33. Het meest ben ik geneigd tot de meening, dat de corruptie plaats had, voordat Herodotus het getal overnam. Onder alle reserve zou ik de vraag willen opperen, of het misschien oorspronkelijk uitgedrukt kan zijn geweest, in een zestallig stelsel ($5 \times 6 + 3 = 33$). Zoo ja, dan kon het later door misverstand worden opgevat als tientallig ($5 \times 10 + 3 = 53$). Mag men nu op dezen of een dergelijken grond aannemen, dat Deioces inderdaad slechts 33 jaar heeft geregeerd, zoo krijgt men voor de eerste vier koningen de volgende jaartallen:

Deioces 706—673,
 „Phraortes” 673—651,
 Cyaxares I 651—611,
 Astyages I 611—576.

De dateering van Cyaxares I is van beteekenis voor de tijdsbepaling der profetie van Nahum. Volgens Herodotus I 103 had deze Medische koning eene overwinning op de Assyriërs behaald, en ging juist Nineve belegeren, toen hij door het aanrukken der Scythen in zijne verdere bewegingen werd belemmerd. Sommige oudtestamentici zijn van oordeel, dat deze aanval der Meden op Nineve het teeken des tijds was, waarin Nahum een voorbode zag van den ondergang der Assyrische hoofdstad. Stelt men nu tevens, op grond der onveranderde Herodotus-data, den dood van Deioces in 653 en dien van „Phraortes” in 631, zoo moet men Nahums optreden stellen na 630, dus in een tijd, toen de Assyrische macht reeds geducht aan 't inzinken was. Aanvaardt men echter de reductie der jaren van Deioces, zoo kan men Nahum 20 jaar vroeger stellen, b.v. tusschen 645 en 643 (vgl. Hüsing, OLZ, 1915, kol. 34 v.). En men komt dan niet in moeielijkheid met zulke plaatsen in het boek Nahum, die erop wijzen, dat Nineve nog op de volle hoogte zijner macht

stond, als hoedanig aangemerkt worden cap. 1:12, 13; cap. 2:10; cap. 3:10.

Natuurlijk is hiermede niet de vraag beantwoord, of de aanval van Cyaxares op Nineve inderdaad de aanleiding (resp. eene der aanleidingen) tot Nahums optreden is geweest. Ik wenschte er alleen op te wijzen, dat de door mij voorgestelde dateering der Medische koningen een bezwaar uit den weg ruimt, dat anders op deze hypothese rust.

174) AAGE SCHMIDT, Gedanken über die Entwicklung der Religion auf Grund der babylonischen Quellen (Mitteilungen der Vorderas. Gesellschaft, 1911, N°. 3), pag. 71.

175) WINCKLER, Sargon, I, pag. XLVI.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00778 8767

